

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1946

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΛ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

σική μας κατάσταση ή την άφροσύνη ανθρώπων σαν τον 'Αχιλλέα Τζάρτζανο. Γιατί όλα γίνονται στην 'Ελλάδα σά νά μδς κινεί ένα θανάσιμο μίσος για τη λαλιά μας. Τό κακό είναι τόσο μεγάλο πού μόνο σαν ένα φαινόμενο ομαδικής ψυχοπαθολογίας θά μπορούσε κανείς νά τό έξηγήσει. 'Ισως, ποιός ξέρει, οι «άπωθήσεις» πού προκάλεσε μιá δασκαλοκρατία πολλών αιώνων έπρεπε νά καταλήξουν στις σημερινές μας νευρώσεις. Στά χρόνια μας, πρέπει νά μήν τό ξεχνάμε, τό ζήτημα δέν είναι πιά άν θά γράφουμε καθαρεύουσα ή δημοτική. Τό τραγικό ζήτημα είναι άν θά γράφουμε, ή όχι, ελληνικά άν θά γράφουμε ελληνικά ή ένα οποιοδήποτε ελληνόμορφο έσπεράντο. Δυστυχώς όλα γίνονται σά νά προτιμούμε τό έσπεράντο σά νά θέλουμε νά ξεκάνουμε μέ όλα τά μέσα τη γλώσσα μας.

Ποιά είναι ή γλώσσα ενός τόπου; 'Η ζωντανή γλώσσα πού μιλά ο λαός, όπως τη διαμορφώνουν οι καλύτεροι συγγραφείς του. 'Από την εποχή του 'Αγίου Παύλου ως τον Διονύσιο Σολωμό, ο ελληνικός λαός, μέσα από συνθήκες, πού εύκολα θά καταντούσαν άγλωσσο οποιοδήποτε άλλο λαό, έσωσε τη γλώσσα του για νά την παραδώσει στους μορφωμένους της άπελευθερωμένης 'Ελλάδας. Μιά γλώσσα άνόθευτη, πού συνεχίζει πιστά και χωρίς διακοπές τη χιλιόχρονη ελληνική παράδοση, με πρωτοφανή εύλυγισία, με άπειρες δυνατότητες νά άναπτυχθεί. 'Από τό Σόλωμο ως τις μέρες μας, τά καλύτερα πνεύματα πού μπόρεσε ν' άναδείξει ή 'Ελλάδα, είναι μιá πλειάδα συγγραφέων πού μπορούν ν' αντιπαραβληθούν άδίσταχτα με τους καλύτερους ξένους της ίδιας εποχής. Κι' όμως αυτή τη γλώσσα, σήμερα άκόμη, στα 1946, τη μαθαίνουμε όχι από διδασκαλία, αλλά μπορεί νά πεί κα-

νείς από μύηση. Την έχουμε αφήσει χωρίς πυξίδα και χωρίς χάρτη. 'Ο νέος πού θέλει νά τη μάθει πρέπει νά καταφύγει σε φιλολογικές έρευνες πού μόνο ειδικοί θά έκαναν σε τόπους πολύ πιο προοδευμένους από τό δικό μας. Δέν έχει λεξικό τό λεξικό της 'Ακαδημίας βρίσκεται άκόμη στο Α, έννοώ τό στοιχείο Α. Τά πνευματικά μας ιδρύματα την καταφρονούν. Φτάνει νά παρατηρήσει κανείς, για νά μήν άπαριθμεί άτέλειωτα θλιβερά δείγματα της νοστοπίας μας, πώς ή φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου 'Αθηνών είναι έτσι φτιαγμένη ώστε νά αποκλείει μοιραία ένα έπιστήμονα της όλκης και του ήθους του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. 'Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας άφέθηκε σχεδόν αποκλειστικά στις καθημερινές έφημερίδες. 'Υστερα από τόσα χρόνια έλεύθερης ζωής, και σε καιρούς πού στις πολιτισμένες χώρες οι πνευματικοί διδάσκαλοι κοιτάζουν πώς νά άνυψώσουν την παράδοσή τους, αυτό μονάχα βρήκε ή παιδεία μας για ν' άνταμείψει τό έθνος πού έσωσε τη γλώσσα του Σολωμού και του Παλαμά μέσα από τά σκοτάδια αιώνων. Τό αποτέλεσμα είναι τό έσπεράντο. 'Ηχεί σαν τά άκόλουθα παραδείγματα πού έτυχε νά προσέξω αυτές τις μέρες. Στο δρόμο ένας μικροαστός λέει στο φίλο του: «'Ολιγούδι νά μη σε βρώ». Μιά ύπηρεσιακή πινακίδα στην άκτή του παλιού Φαλήρου (την αντίγραφο κατά λέξη) είδοποιεί: «'Οστις εύρεθή άναμιγνύμενος με ιδιοκτησίαν επί της άκτής ταύτης θέλει διωχθή άυστηρώς». Τό «όλίγου δείν» μπόρεσα όπωσδήποτε νά τό καταλάβω, αλλά τό «άναμιγνύμενος»;

Αυτή είναι ή κατάσταση μας, και δέ μας μένει καιρός. Χωρίς μιá φούχτα ανθρώπους, σαν τον 'Αχιλλέα Τζάρτζανο, θά μιλούσαμε και θά γράφαμε όλοι μας έτσι.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ

ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΗΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

'Ο 'Αχιλλ. Τζάρτζανος, πού δέν ύπάρχει πιά μεταξύ μας, δέν ήταν μονάχα ένας έξαιρετικός μύστης της έπιστήμης με την έργασία του και με τη ζωή του έδειξεν ότι συνέχιζε μιάν αιωνόβια παράδοση πού συντηρεί μέσα στο 'Ελληνικό Γένος άσβεστη τη δάδα του πνευματικού φωτισμού σε άξεχώριστη συνεπαφή με την άσκηση της άρετής και της δικαιοσύνης. 'Οσοί έτυχε νά έλθουν σε συνάφεια μαζί του, είχαν την εύκαιρία νά θαυμάσουν τη φωτεινότητα του λογισμού του, την έκφραστική άπλότητα και σαφήνεια της όμιλίας του, την άκάματη έγκαρτέρησή του στην έργασία, την πίστη

του στο έπιστημονικό και έθνικό ιδανικό. 'Ο,τι όμως τον έξεχώριζε άνάμεσα στους συγχρόνους του ήταν ή προσωπική άρετή και ή δικαιοσύνη του. 'Οσοι παρακολούθησαν τη ζωή του ήμπορούν νά βεβαιώσουν ότι έστάθηκε πάντοτε μακριά από την εξαψη των παθών, είπε την άλήθεια με μετριότητα και άνθρωπισμό, πού τον άνυψώνει στο επίπεδο της άρετής, όπως την ύπετόπωσαν οι άρχαίοι μας κλασικοί.

Είναι ριζωμένος βαθειά μέσα στην άκατάλυτη του Γένους πνευματική παράδοση και τό άρχικό βίωμα πού έμψύχωνε όλες του τις προσπάθειες τό έζησε με άπόλυτη

ελικρίνεια. Δεν έφιλοδόχησε να ύψωση τον έαυτό του σε ειδικευμένο έπιστήμονα και άποκλειστικό γνώστη ενός έπιστημονικού κλάδου, αλλά εργάστηκε πάντοτε συνθετικά, προσπαθώντας να ύψωση πνευματικά τον έλληνικό Λαό με το άνεσπερο φώς της Παιδείας. "Όλη ή γνώση και ή έπιστημοσύνη είχε γι' αυτόν αξία, μόνο γιατί ήμπορούσε να συμβάλη στον πνευματικό του Γένους φωτισμό. Γι' αυτό αναδείχτηκε ισάξιος των μεγάλων του Γένους Διδασκάλων.

Έρχόταν ο Άχ. Τζάρτζανος από τη μεγάλη παράδοση των άνδρων που αφιέρωσαν τη ζωή τους στην ύπηρεσία του φωτισμού του Γένους. Έβγηκε μέσα από το Λαό και αφιέρωσε τη ζωή του στην πνευματική διακονία του λαϊκού συνόλου. Δεν είδε όμως στο Λαό ένα μηχανικό άθροισμα ατόμων που το δένουν σε τεχνητή ένότητα άμεσες και στηριγμένες σε περιωρισμένη τοπική και χρονική συνύπαρξη βιοτικές ανάγκες. Έσκυψε εύλαβικά έως τα βάθη της έλληνικής λαϊκής ψυχής και ένωτίσθηκε την πνευματική λαχτάρα που αΐδωνες τώρα έμψυχώνει τις προσπάθειες του Γένους μας. Ένοιωσε τον έλληνικό Λαό στην ύπερχρονική συνέχεια των πνευματικών του άγωνων, που τον κάνει να έμφανίζη ξεχωριστή ιστορικότητα. Στο βαθύ αυτό λαϊκό βίωμα έχει τις ρίζες της ή δραστηριότητα και ο ένθουσιασμός των μεγάλων Διδασκάλων του Γένους, που στη χορεία τους έρχεται να πάρη τη θέση του με όλες τις τιμές και ο Τζάρτζανος. Ημπορεί μερικοί ξεκομμένοι από το άληθινό λαϊκό σύνολο έπίγονοι να μην είναι σε θέση να συγκινηθούν από τις προσπάθειες που κατέβαλαν σε σκοτεινά χρόνια οι λόγιοι για να συντηρήσουν στον τόπο αυτό την άνθρωπιστική παράδοση. "Αν έσκυψαν όμως εύλαβικά να άκούσουν τους έσωτάτους παλμούς της λαϊκής ψυχής, θα διεκρίβωναν ότι ο Λαός μας είχε πάντοτε κατανοήσει ότι τα άνθρωπιστικά γράμματα είναι ο πολιτισμός και ή ύπόστασή του. Τό ξέρει αυτό καλά ο άνθρωπος του Λαού μας, που παρ' όλη του τη φτώχεια ύποφέρει τα πάντα «για να μάθη το παιδί του γράμματα» περιφρονώντας τα όσα μερικοί της μόδας διανοούμενοι με περισή βαναυσότητα διαλαλούν κηρύγματα. Πραγματικά ξέρει ο Έλληνικός Λαός ότι από το βραχώδες τοπίο της έλληνικής γής άκτινοβόλησε ο πνευματικός πολιτισμός, το φώς της Παιδείας και της άρετης. Κι' αυτό έγινε και στις δύσκολες ήμέρες, όταν ή Τουρκική κατάκτηση είχε άπλωθή επάνω σε όλόκληρη τη Βαλκανική Χερσόνησο. Στους σκοτεινούς εκείνους αΐδωνες οι Έλληνες λόγιοι έκράτησαν την πνευματική παράδοση και έσωσαν τη Βαλκανική όλόκληρη από την όλόκληρωτική βαρβαρότητα.

Ο Τζάρτζανος υπήρξεν ένας από τους λίγους συνεχιστές της μεγάλης εκείνης προσπάθειας. Δεν την έζησε μόνο όπως την εύ-

ρήκε διάχυτη στη Θεσσαλική γή, που τόσους είχε αναδείξει κατά τους τελευταίους αΐδωνες Διδασκάλους του Γένους. Είχε την εύκαιρία να την άισθανθή ζωντανεμένη μέσα στην ψυχή, μέρα στο είναι δυό μεγάλων σοφών με τους όποιους ήρθε σε προσωπική πνευματική σχέση. Οι δυό αυτοί σοφοί που έστάθηκαν όδηγοί των πρώτων προσπαθειών του και τον έβοήθησαν για να εύρη το δρόμο του ήταν ο παιδαγωγός Δ. Ζαγγουγιάννης και ο γλωσσολόγος Γ. Χατζηδάκις. Γύρο στα 1900 ο Τζάρτζανος είχε την εύκαιρία να συμπληρώση τις σπουδές του στο Άθηναϊκό Πανεπιστήμιο και να έρθη σε προσωπική συνάφεια μαζί τους. Έμεινε πάντοτε έσωτερικά συνδεμένος με τους δυό αυτούς διδασκάλους του και έκαμε έργο της ζωής του να συναιρέση σε μιá κοινή γραμμή τις δυό κατευθύνσεις που χωριστά ο καθένας από τους δυό τους άκολουθούσε. Μια τέτοια σύνθεση μόνο ο Τζάρτζανος ήταν σε θέση να πραγματοποιήση, όντας προικισμένος με ποικίλα χαρίσματα, με έξαιρετική άίσθηση της φιλολογικής μορφής, με έπιστημονική άφαιρετική και γενικευτική σκέψη, με Ικανότητα να άντιλαμβάνεται την πραγματικότητα, με όξύτατο ιστορικό και πολιτιστικό άίσθητήριο και κοντά σε όλα αυτά με τον έρωτα για πνευματική άνύψωση για την κατάκτηση της δικαιοσύνης και της άρετης.

Όλες οι έργασίες του Τζάρτζανου παρουσιάζουν τη σφραγίδα της συνθετικότητας. Είναι ταυτόχρονα γλωσσολόγος, φιλόλογος και παιδαγωγός, συνδυάζοντας πάντοτε τη θεωρία με την πράξη. Δεν είναι ο ψυχρός μελετητής του παιδαγωγικού άναγνωστηρίου, αλλά ο ίδιος αναδείχθηκε μεγάλη διδακτική δύναμη που έφρονημάτισε και έβοήθησε τους μαθητές του στο δρόμο της σοφίας και της άρετης. Δεν έχει να έπιδείξη μόνο τις συγγραφές ως άποτέλεσμα της δραστηριότητάς του αλλά και μαθητές έμφορημένους από τη ζωντανή πνοή της διδασκαλίας του. Δεν έμεινε μονομερής μελετητής των γλωσσικών φαινομένων, αλλά έθεώρησε τον έαυτό του ύποχρεωμένο να έκφραση ύπεύθυνα τη γνώμη του σχετικά με το πολυθρύλητο γλωσσικό μας πρόβλημα. Είχε το θάρρος να προτείνη ύπεύθυνα συγκεκριμένη λύση. Ός φιλόλογος άσχολήθηκε με το μεταφραστικό, το ύπομνηματικό και το καθοδηγητικό παιδαγωγικό μέρος, γιατί άντιλαμβάνονταν ότι ή σπουδή των φιλολογικών κειμένων στη χώρα μας έχει την άποστολή να κάνη στις σύγχρονες γενεές προσιτούς τους θησαυρούς της σοφίας και της άρετης που μας έκληροδότησε ή αρχαιότητα.

Σε όλες τις έργασίες που μας άφηκε ο Τζάρτζανος είναι άίσθητή ή συνθετική δύναμη του πνεύματός του. Οι πρώτες του έργασίες γύρο στα 1909 τον παρουσιάζουν να άσχολεΐται με γλωσσολογικά θέματα

ἀκολουθώντας τὰ διδάγματα τοῦ Χατζηδάκι. Στὸν πανηγυρικό τόμο ποὺ εἶχαν ἐκδώσει οἱ θαυμαστές τοῦ Κ. Κόντου γιὰ νὰ τιμήσουν τὸ διδάσκαλό τους, ὁ Τζάρτζανος ἐδημοσίευσε μελέτη μὲ τὸν τίτλο «Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν κλίσιν τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ». Στὴ μικρὴ τοῦ αὐτῆ μελέτη δὲν περιορίζεται νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ γλωσσικά δεδομένα ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ στὴ θεωρητικὴ τους αἰτιολογία. Στὸν ἴδιο χρόνο ἐξεδόθη καὶ ἡ βραβευμένη στὸ διαγωνισμό τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας μελέτη τοῦ «Περὶ τῆς σύγχρονου Θεσσαλικῆς διαλέκτου». Ἡ πρόθεσή μας δὲν εἶναι νὰ ἀναλύσωμε τίς ἐργασίες αὐτές ἢ νὰ προσδιορίσωμε τὴν ἀξία ποὺ ἔχουν θεωρημένες ὡς συμβολὴ στὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη. Μᾶς ἀρκεῖ μόνο νὰ διαπιστώσωμε τὴν ἐπίδραση τοῦ Χατζηδάκι ποὺ δείχνεται ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ μέθοδο τῆς ἐρεύνης ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ διάταξη τῆς ὕλης. Τὸ ὄλιγό τῆς δεύτερης ἐργασίας τὸ ἔχει διατάξει ὁ Τζάρτζανος ἀκολουθώντας τὴ σειρά ποὺ εἶχε ἀκολουθήσει ὁ Χατζηδάκις στοὺς δύο πρώτους τόμους τῶν Ἀκαδημεικῶν τοῦ Ἀναγνωσμάτων. Ἐκεῖνό ὅμως ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο εἶναι τὸ ὅτι ἡμποροῦμε νὰ ἀνακαλύψωμε καὶ μέσα στὴ μελέτη αὐτὴ τὰ ἐσώτατα κίνητρα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξεπήγαζε ἡ δραστηριότητά του. Γιὰ προμετωπίδα στὸν Πρόλογο χρησιμοποιοῖ ὁ Τζάρτζανος τὴ γνῶμη ποὺ εἶχε διατυπώσει «ὁ αἰόδιμος τοῦ γένους διδάσκαλος» Ἀδαμάντιος Κοραῆς: «Ἡ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ποτὲ δὲν θέλει εἶσθαι ἐντελής χωρὶς τῆς μελέτης τῆς κοινῆς». Εἶναι φανερό ὅτι ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμή εἶχε κατανοήσει ὁ Τζάρτζανος τὴν ἀποστολὴν του, εἶχε τάξει τὸν ἑαυτό του στὴν ἐξυπηρέτηση τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τὴν τοποθέτησή του αὐτὴ ἐξηγεῖται καὶ ἡ θέση ποὺ ἐπῆρε ὡς μελετητῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Τὴ γλώσσα τὴν ἐμελέτησε ὁ Τζάρτζανος στὴν ὁλότητά της, παρακολουθώντας της ὅπως καὶ ὁ Χατζηδάκις σὲ ὁλόκληρη τὴν ἱστορικὴ της διαδρομὴ καὶ θεωρόντας της ἐνιαία. Στὰ 1941 σὲ ἄρθρο τοῦ δημοσιευμένο στὴ «Νέα Ἑστία» γράφει ὁ Τζάρτζανος «Ὁ Χατζηδάκις ἀκολουθώντας τὸ δρόμο ποὺ ὑπέδειξε στοὺς ὁμοεθνεῖς του ὁ αἰόδιμος Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἐπεδόθη στὴν ἐξέτασι τῶν ποικίλων προβλημάτων ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, παρακολουθώντας τὴν ἀπὸ τὰ πρώτα χρόνια ποὺ ἐμφανίζεται στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου ἕως τώρα.» Ἀπὸ τὴ συμπάρθεση αὐτῶν ποὺ ἔγραφε ὁ Τζάρτζανος στὰ 1909 καὶ ἐκείνων ποὺ ἔγραψε στὰ 1941 διαπιστώνεται ὅτι ἀκολουθεῖ σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ θετικὴ καὶ προκαθορισμένη, ἀπὸ ἐσώτατη καὶ ἀκλόνητη πεποίθηση, γραμμῆ. Ἄς μὴ λησμονᾶμε ὅτι καὶ στίς τελευταῖες του ἐργασίες ἐχρησιμοποίησε πάντοτε τὴν ἑνδειξη κοινὴ γιὰ νὰ δηλώσῃ τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα ποὺ ἡμπορεῖ νὰ συνδέσῃ τοὺς ὁμοεθνεῖς σὲ

ἐνιαία γλωσσικὴ κοινότητα.

Στὸν πρόλογο τῆς ἴδιας μελέτης του τοῦ 1909 εὐρίσκομε τὸν πρώτο πυρῆνα τῶν σκέψεων ποὺ ἔπειτα ὁ Τζάρτζανος ἀνέπτυξε καὶ ὕψωσε σὲ συστηματικὲς ἀρχές. «Δὲν ἀποκλείεται», γράφει, «ἢ ἐκ τῆς λαλουμένης λήψης γλωσσικῶν στοιχείων, ἢτοι λέξεων καὶ τύπων καὶ ἢ χρῆσις αὐτῶν ἐν τῇ κοινῇ γραφομένῃ, καθ' ὅσον ταῦτα δὲν δυσαρμολογοῦσι πρὸς τὸν καθολικὸν αὐτῆς χαρακτήρα. Τούναντίον μάλιστα ἐπιβάλλεται τοῦτο καὶ ὡς ὁ μέγας Οὐμβόλδος ἐδίδαξεν ἀνεῖον ρεῦμα ἀπὸ τῆς λαλουμένης πρὸς τὴν γραφομένην καὶ τἀνάπαλιν ἀπὸ ταύτης πρὸς ἐκείνην πρέπει νὰ ὑπάρχη, ἵνα μὴ ἄλλως πᾶσαν ζωὴν ἀπολέσῃ». Ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ὁ Τζάρτζανος εἶχε τὴν αἴσθηση τῆς ζωντανότητος τῆς γλώσσης καὶ εἶχε ἰδῆ τὴ γλώσσα ὡς φαινόμενο ποὺ ὑφίσταται ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ καὶ τὴν πολιτιστικὴ πραγματικότητα. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι γιὰ προμετωπίδα στὸ κύριο μέρος τῆς μελέτης ποὺ ἀκολουθεῖ ὕστερα ἀπὸ τὸν πρόλογο χρησιμοποιοῖ τὸ ῥητὸ «Ἀρχὴ παιδείσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις.» Δείχνεται μὲ τοῦτο ὅτι γι' αὐτὸν ἡ ἀσχολία μὲ τίς γλωσσικὲς ἐρευνες εἶναι κάτι ποὺ ἔχει γιὰ προορισμὸν τοῦ νὰ ἐξυπηρετῇ σκοποὺς παιδευτικοὺς, ἢ γλωσσολογία πρέπει νὰ ἐνταχθῇ μέσα στὴν παιδείαν καὶ νὰ θεωρηθῇ βασικὸ παιδευτικὸ μέσο.

Ὁ Τζάρτζανος συνέχισε σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ τὴν ἀπασχόλησή του μὲ γλωσσολογικὲς μελέτες. Στὰ 1912 ἔκαμε ἀνακοίνωση στὸ συνέδριον τῶν Ἀνατολιστῶν «Περὶ τῶν ὀρίων τῆς ἀνομοιώσεως ἐν τῇ βορείῳ νέᾳ Ἑλληνικῇ» καὶ στὰ 1921 ἐδημοσίευσε στὸν τόμο τὸν ἀφιερωμένο στὸ Χατζηδάκι μελέτη γλωσσολογικὴ μὲ τὸν τίτλο «Πῶς χωρεῖ ὁ ἕξ ἀναλογικῆς ἐπιδράσεως μετασχηματισμὸς τῶν ἐνεστωτικῶν θεμάτων.» Ἀπὸ τὸ 1914 εἶχε συλλάβει τὴν ἰδέαν νὰ ἀσχοληθῇ συστηματικὰ μὲ τὴν Νεοελληνικὴ Σύνταξιν, γιὰ τὴν εἶχε διαπιστώσει, ἀσκόντας τὰ καθήκοντα Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Μέσης Ἐκπαίδευσως, ὅτι οἱ παλαιότεροι ἐκπαιδευτικοὶ ἐπίστευαν ὅτι στὴ Νεοελληνικὴ δὲν ὑπάρχουν συντακτικοὶ κανόνες. Πάλι βλέπομε ὅτι στίς μελέτες του παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴ πράξιν, ἀπὸ ἐπιτακτικὴ συνείδηση τοῦ χρέους νὰ ποδηγετῆ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς λειτουργοὺς καὶ νὰ συμβάλῃ στὴν παιδευτικὴ ἐργασία τῶν Σχολείων τῆς Μέσης Παιδείας. Χρόνια ὁλόκληρα, παρ' ὅλο τὸ φόρτον τῆς ὑπηρεσίας, παρ' ὅλο τὸν κλονισμό τῆς ὑγείας του, ἀσχολεῖται μὲ τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα ποὺ ἡ φύση του ἔχει νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν πνευματικὴν τοῦ ἔθνους προκοπή. Ξεπερνᾷ καὶ πάλι ὁ Τζάρτζανος τὰ σύνορα τῆς ἐργασίας τοῦ θεωρητικοῦ μελετητῆ καὶ ὕψώνει τὸν ἑαυτό του σὲ ὑπεύθυνον ὁδηγητὴ τοῦ ἔθνους σὲ ἓνα πρόβλημα ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα.

Τὴ γνῶμη του γιὰ τὴν πρακτικὴ λύση τοῦ

γλωσσικού ζητήματος την έδωσε ο Τζάρτζανος στα 1934 με την έκδοση της μελέτης «Τό γλωσσικό μας πρόβλημα· πώς εμφανίζεται τώρα και ποία είναι ή όρθη λύση του». "Αν και πολύ σύντομη ή μελέτη του, μόλις φτάνει τις 60 σελίδες, είναι μία από τις καλύτερες και έπιστημονικώτερες εργασίες που έχομε σχετικά με τό πολυβρύλητο τουτο ζήτημα. "Αντικρύζει κι' έδω τό πρόβλημα με τή συνηθισμένη γι' αυτόν συνθετική θεώρηση, με αμείλικτο πραγματισμό, με απόλυτη έπιστημονικότητα, χωρίς πείσμα και φανατισμό. «"Όσον άφορά έμέ, θα πεισθώ, πιστεύω, καθέννας άμέσως ότι δέν άγομαι από κανένα απόλύτως γλωσσικό φανατισμό· ότι τουλάχιστον ή προαίρεσί μου είναι νά βλέπω τά γλωσσικά μας ζητήματα χωρίς φανατισμό». (σελ. 4). "Αντικρύζοντας τήν κατάσταση πραγματολογικά ό Τζάρτζανος πολύ απέχει από τό νά θεωρήση όριστικά λυμένο τό γλωσσικό μας ζήτημα. "Αναγνωρίζει βέβαια ότι στόν τομέα τής λογοτεχνίας έπεβλήθηκε ή χρήση τής δημοτικής. "Εχοντας όμως βαθειά φιλολογική και παιδαγωγική μόρφωση ήξερε ότι ή γλώσσα τής φιλολογίας, όντας πάντοτε τεχνητή, δέν ήμπορεί ποτέ νά ταυτιστή με τήν κοινή όμιλουμένη και γραφομένη γλώσσα. Στην άρχαία "Ελληνική Λογοτεχνία ισχύει άπαραβάτα ό κανόνας ότι κάθε φιλολογικό είδος χρησιμοποιεί ιδιαίτερη διάλεκτο, ή χορική ποίηση τή δωρική, ή έλεγειακή τήν ιωνική, ή έπική μιá άνάμεικτη ιωνική. Γι' αυτό γράφει ό Τζάρτζανος στή σελ. 6 τής ίδιας μελέτης του. «"Η ποίησης ζή και κινείται μέσα σε δικό της κόσμο, σε δικό της ψυχικό, πνευματικό, φανταστικό κόσμο. "Εχει και δική της γλώσσα σε πολλά». "Όσο κι' άν έπεβλήθηκε στή Λογοτεχνία ή δημοτική, δέν ήρθε κατά τή γνώμη του Τζάρτζανου άκόμη ό καιρός νά κηρύξωμε σε άγνοια τήν καθαρεύουσα. «"Είναι λοιπόν γιά τό παρόν ή καθαρεύουσα ή γλώσσα με τήν όποία έξυπηρετούνται οι πραγματικές άνάγκες τής ζωής όλων μας. Μά στήν ποίηση, μά στό διήγημα και στό θέατρο δέν ύπάρχει πιά ή καθαρεύουσα. Μάλιστα. "Αλλά τά ποιήματα, τά μυθιστορήματα, τά διηγήματα και τά θεατρικά έργα είναι γιά νά τά διαβάξωμε και νά περνούμε κάποιες ώρες ευχάριστες· αυτά είναι γιά τέρψη και διασκέδασι. "Εκείνα που είναι γιά τήν πραγματική ζωή, γιά τις ποικίλες άνάγκες τής ζωής, είναι τά άλλα τά πολλά, που είπαμε προηγουμένως, που είναι γραμμένα και έξακολουθούν νά γρά-

ΑΧΙΛΛ. Α. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ
[Φωτογραφία του 1896, από τό φοιτητικό του βιβλιάριο].

φονται στήν καθαρεύουσα.» Είναι φανερό ότι ό Τζάρτζανος δέν χάνει ποτέ από τά μάτια του τήν πραγματικότητα, ούτε ξεχνά τήν ευθύνη του ως παιδαγωγού. «"Αν εύχομαι κι' έγώ μαζί με άλλους νά λείψη τό γρηγορώτερο άπ' τή μέση ή καθαρεύουσα, δέν νομίζω όμως πώς μπορούμε νά τήν κηρύξωμε από τώρα σε άγνοια τή γλώσσα αυτή, νά πούμε πώς γιά μας και γιά τά παιδιά μας αυτή δέν ύπάρχει πλέον, πώς δέν ύπάρχει καμιά άνάγκη νά τήν μαθαίνουν και νά τήν διδάσκονται στα σχολεία». (σελ. 5 τής ίδιας μελέτης). "Ο Τζάρτζανος έπαναλαμβάνει συχνά τό ρητό «Τοίς πράγμασι ου θυμούσθαι χρεών» και δέν άπομακρύνεται από τήν πραγματιστική και παιδευτική άποψη. Αύτός ό παιδαγωγικός έπικαταλογισμός είναι που τον ξεχωρίζει από τους άλλους φανατικούς συνηγόρους τής δημοτικής που έξορίζουν τήν καθαρεύουσα από τό σημερινό σχολείο "Η γνώμη του Τζάρτζανου είναι ότι θα έδημιουργούσε κανείς δυστυχείς άνθρώπους, άν έπαιρνε δέκα, είκοσι, εκατό παιδιά και έλεγε. «"Α! σ' αυτά τά παιδιά έγώ δε θα διδάξω διόλου τήν καθαρεύουσα, αυτή τήν «ψόφια» γλώσσα. Θα τους διδάξω και στό

δημοτικό σχολείο και στό γυμνάσιο μόνο τή ζωντανή γλώσσα, τή δημοτική». Τά παιδιά αυτά, προσθέτει ό Τζάρτζανος «άμα θα έφευγαν άπ' τό σχολείο κι' έβγαιναν στήν κοινωνία, θα βρίσκονταν βέβαια σε κάποια τραγική θέση, άν δέν ήταν πολύ πλούσια άρχοντόπουλα κι' έπομένως χωρίς καμιά άνάγκη νά ζήσουν από κάποια άνώτερη κάπως δημόσια ή ιδιωτική εργασία, νά ακολουθήσουν κάποια έπιστήμη και σπουδή. Θα μπορούσαν νά διαβάξουν και νά έννοούν ποιήματα, διηγήματα και χρονογραφήματα και θεατρικά έργα, αλλά θα ήταν άνικανα γιά κάθε άλλη εργασία μέσα στή δημόσια και τήν κοινωνική και ιδιωτική ζωή». Πραγματικά όλοι όσοι παρακολουθούν από κοντά τήν εκπαιδευτική κατάσταση, έχουν διαπιστώσει ότι κατά τά τελευταία χρόνια ή υπέρμετρη καλλιέργεια μέσα στα σχολεία κάποιου κακώς έννοημένου λογοτεχνισμού έχει έλαττώσει τήν κριτική σκέψη καθώς και άλλες ίκανότητες των νέων.

Με ειρωνεία άκόμη ό Τζάρτζανος αντικρύζει τή γνώμη μερικών δημοτικιστών που ύπεστήριζαν ότι μόνο με τήν άσκηση κάποιας δικτατορικής βίας θα ήταν κατορθωτό νά λυθί τό γλωσσικό ζήτημα· άν μιá δικτατορική άρχή έπρόσταζε νά μεταφραστούν

μέσα σε δυό τό πολύ χρόνια όλοι οι νόμοι, τό σύνταγμα του κράτους και τά έπιστημονικά συγγράμματα στη δημοτική κι' αν επέβαλε την ποινή της κρεμάλας σε όσους δέν θά έγραφαν τή δημοτική, τότε μόνο, λέει ό Τζάρτζανος, «θά μπορή νά πή κανείς πώς εκλείπει για την παρούσα και για τή μέλλουσα γενεά ή ανάγκη νά μάθαινη την καθαρεύουσα».

Φαίνεται καθαρά ότι ό Τζάρτζανος αντίκρυζε τό πρόβλημα από την πραγματιστική παιδαγωγική άποψη. Δέν τόν συνεπαίρνει ό ζήλος του γλωσσικού ανακαινισμού σε σημείο ώστε νά λησμονήση τις παιδευτικές ανάγκες του λαού μας. Η παιδευτική εργασία στα σχολεία πρώτιστο καθήκον της πρέπει νά θεωρή τό νά ήμπορέση νά καταστήση τόν τρόφιμο ικανό νά ανταποκριθί στις πραγματικά επείγουσες ανάγκες της ζωής. Έχοντας αφιερώσει ό Τζάρτζανος όλες του τις δυνάμεις για την παιδεία του λαού, ήταν άδύνατο νά μη αισθάνεται έντονα τό τόσο έπιτακτικό τότο αίτημα. Δέν έστάθηκε όμως μόνο στό παιδαγωγικό αντίκρουσμα του προβλήματος. Είδε τό ζήτημα και από την καθαρή γλωσσολογική άποψη και ένεβάθυνε στη διερεύνησή του με άπόλυτη έπιστημονικότητα. Ό Τζάρτζανος ήταν ένα πνεύμα που εξέταζε τά προβλήματα από τή βάση τους, χωρίς νά έπισκοτίζου την δράσή του οι πολλαπλές συγχύσεις και παρεξηγήσεις, χωρίς νά τόν πτοή ή μαγεία των λέξεων. Τέτοιες μαγικές λέξεις με άκαταπολέμητη γοητεία είναι οι όροι *μητρική γλώσσα*, *λαϊκή γλώσσα*, *ζωντανή δημοτική γλώσσα*. «Είναι γλυκό», διαβάζομε στην 7 σελίδα της ίδιας του μελέτης, «της μητέρας τό δνομα και μας συγκινεί βέβαια ό όρος γλώσσα μητρική... Γοητεύουν και ύπνωτίζουν και παρασύρουν οι λέξεις αυτές, που πιπιλίζομε χρόνια τώρα κάθε στιγμή». Ό Τζάρτζανος δέν έδίστασε καθόλου, άφηφόντας κάθε ένδεχομένη παρεξήγηση, νά προχωρήση σε μία έπιστημονική διασκόπηση του έννοιολογικού περιεχομένου των περιχουμένων από μαγική γοητεία αυτών ένδειξεων. Ήταν αυτό ή πλέον ευεργετική συμβολή στην ιδέα του δημοτικισμού, γιατί τόν έβοηθούσε νά βγί από τό μαγικό βερμπαλισμό και νά ιδί τά πράγματα όπως είναι.

Ό Τζάρτζανος, όπως είδαμε στα προηγούμενα, άρχισε τις γλωσσικές του μελέτες, εξετάζοντας τή Θεσσαλική νεοελληνική διάλεκτο. Η άπασχόλησή του αυτή φυσικό ήταν νά τόν καταστήση ικανό για νά κατανοήση ότι δέν ήμπορεί κατά κανένα τρόπο νά ταυτιστή ό όρος *δημοτική γλώσσα* με τόν όρο *μητρική γλώσσα*. Μητρική γλώσσα είναι τό ιδίωμα που μαθαίνει τό παιδί άπ' τή μητέρα του κι' άπ' τό στενό οίκογενεικό του περιβάλλον. Αν έπαίρναμε λοιπόν ως βασική άρχή τή μητρική γλώσσα, θά έπρεπε τά σχολεία νά χρησιμοποιούν στό μάθημα διαλέκτους και ιδιώματα «ένώ τό καθή-

κον κι' ό προορισμός του σχολείου — κάθε κρατικού και έθνικού σχολείου — είναι νά χρησιμοποιή και νά διδάσκη μία ένιαία και όμοιόμορφη κατά τό δυνατόν, μία *έθνική* ότως γλώσσα.» (σελ. 9 της ίδιας μελέτης).

Όταν ό Κοραής χρησιμοποιούσε τόν όρο μητρική γλώσσα έννοούσε γενικά τή νέα γλώσσα αντιδιαστέλλοντάς την από την άρχαία. Και στη Γερμανική, όπου γίνεται χρήση του όρου μητρική γλώσσα «δέν νοείται μ' αυτή ή γλώσσα των γερμανοπαίδων της κάθε μίας γερμανικής χώρας χωριστά, αλλά ή κοινή όμιλουμένη και μάλιστα και κυρίως ή κοινή γραφομένη Γερμανική, που ναι μέν είναι ή κοινή όλων των Γερμανών γλώσσα, δέν είναι όμως και *μητρική* όλων των Γερμανοπαίδων γλώσσα, ήτοι γλώσσα που όμιλείται και σε κάθε μία Γερμανική χώρα», σελ. 10 της ίδιας μελέτης.

Με αυτά ό Τζάρτζανος ήθελε νά κάμη φανερό, ότι μία άπόλυτα νατουραλιστική θεώρηση της γλώσσας δέν είναι έπιστημονικά σωστή. Τό σχολείο δέν ήμπορεί νά διδάξη τή γλώσσα, όπως την συναντά έξω στό στενό περιβάλλον της διαμονής του παιδιού. Είναι αναγκασμένο νά διδάξη τό μαθητή στην κοινή όμιλουμένη και γραφομένη που χρησιμοποιεί όλόκληρο τό έθνος. Ξεχωρίζεται έτσι ή κοινή δημοτική από τις διαλεκτικές παραλλαγές και καθορίζεται ότι αν θέλωμε νά ακριβολογήσωμε, μόνο στις τελευταίες ανήκει ό τίτλος της μητρικής γλώσσας. Ποιός όμως θά είναι ό τύπος αυτής της κοινής έθνικής γλώσσας;

Οι όπαδοί του άκρου δημοτικισμού, χωρίς νά πολυσκοτίζωνται, άπαντούν ότι ή κοινή έθνική γλώσσα είναι ή άγνή λαϊκή γλώσσα, μία γλώσσα άνεπηρέαστη όλοκληρωτικά από την επίδραση του σχολείου του κράτους και της έπιστήμης. Με προσοχή ξεχωρίζοντας τά πράγματα ό Τζάρτζανος δείχνει ότι πρόκειται για μία νέα σύγχυση. Όσοι όρίζουν τή δημοτική ως άγνή λαϊκή γλώσσα ξεκινούν από τό αίτημα της άπόλυτης μονογλωσσίας. Δοξάζουν ότι πρέπει νά είναι άπόλυτα όμοιόμορφες ή όμιλουμένη και ή γραφομένη γλώσσα. Μία τέτοια όμως δοξασία παραβλέπει όλοκληρωτικά τή γλωσσική πραγματικότητα. Η αλήθεια όμως είναι ότι ή γλώσσα δέν διέπεται από μία φυσική και αναγκαστική νομοτέλεια, καθωρισμένη από άπαραβάτους γλωσσικούς νόμους, ωσαν αυτούς που ισχύουν στην περιοχή των φυσικών ένεργημάτων. Οι έσχατες πηγές λοιπόν από τις όποιες πηγάζει ή δεύτερη αυτή σύγχυση είναι, κατά τόν Τζάρτζανο, μία έσφαλμένη αντίληψη για τή φύση, την ούσία και τό κύρος των γλωσσικών νόμων. Αίτιους των βασικών αυτών παρεξηγήσεων θεωρεί ό Τζάρτζανος όλους εκείνους όσοι μη έχοντας ιδέα από την άληθινή γλωσσική έπιστήμη, πιστεύουν ότι τό κύρος των γλωσσικών νόμων είναι αίώνιο. Έναντίον αυτών των ψευδογλωσσολόγων

«των γλωσσολόγων του γλυκού νερού» δέν έπαυσε νά διαμαρτύρεται μέ κάποια πικρία ό Τζάρτζανος.

Η διγλωσσία κατά τόν Τζάρτζανο ύπάρχει σέ κάθε γλώσσα, γιατί ή όμιλουμένη και ή γραφομένη δέν μποροϋν νά έξομοιωθοϋν κατά πάντα και νά ταυτιστοϋν. Σέ κάθε γλώσσα ύπάρχει ή λεγόμενη *όμόφωνη* διγλωσσία. Απ' αϋτή ξεχωρίζει ό Τζάρτζανος τή διγλωσσία πού έφερε στή δική μας γλώσσα ό καθαρευουσιανισμός, γιατί αϋτή είναι *ιστορική* διγλωσσία. "Όπως έχουν όμως τώρα τά πράγματα μας απειλεί, κατά τόν Τζάρτζανο, μιά καινούρια διγλωσσία πού θέλουν νά έγκαινιάσουν οι όρθόδοξοι όπαδοί του Ψυχάρη ζητώντας νά επιβάλουν μιά άμιγή τάχα δημοτική γλώσσα. Ό κίνδυνος γιά τή διαίωνιση τής διγλωσσίας προέρχεται, σύμφωνα μέ τήν αντίληψη του Τζάρτζανου, από τή μιά μεριά από τήν καθαρεύουσα πού θέλει νά αναστήση τους άρχαίους τύπους και από τήν άλλη μεριά από τήν άφύσικη δημοτική, πού κι' αϋτή θέλει μέ τή σειρά της νά μπάση στή γλώσσα τύπους τεχνητούς. Οι άκροι όπαδοί του δημοτικισμού έλπίζουν ότι τά τεχνητά γλωσσικά στοιχεία πού εισάγουν θα επιβληθοϋν μέ τή χρησιμοποίησή τους στο σχολείο, ό Τζάρτζανος όμως αντιπαρατηρεί ότι ή επίδραση του σχολείου δέν έχει τή δύναμη νά αλλάξει τό γλωσσικό κοινωνικό περιβάλλον. Δίπλα λοιπόν στήν «ιερή πλάνη» των καθαρευουσιάνων πού ζήτησαν νά αναστήσουν τήν άρχαία, έρχεται νά επιδεινώση τή γλωσσική σύγχυση μιά καινούργια πλάνη όφειλόμενη σέ έσφαλμένες γλωσσολογικές αντιλήψεις. Ζητούν μέ τή σειρά τους τώρα και οι όπαδοί του άκρου δημοτικισμού νά επιβάλουν τύπους άφύσικους και άπροσάρμοστους προς τή σημερινή γλωσσική πραγματικότητα.

Ό Τζάρτζανος έβαλε όλες του τίς δυνάμεις γιά νά απαλλάξη τή σκέψη του έθνους από δύο όλέθριες συγχύσεις. Πρώτα πρώτα από τή σύγχυση πού ταυτίζει τή δημοτική γλώσσα μέ τή μητρική γλώσσα, έδειξε ότι άλλο είναι μητρική γλώσσα και άλλο είναι κοινή δημοτική γλώσσα προωρισμένη νά καταστήση δυνατή τήν κοινή γλωσσική συνεννόηση των όμοεθνών. Έπειτα έδειξε ότι είναι έσφαλμένη ή αντίληψη πού νομίζει ότι δημοτική γλώσσα σημαίνει μιά γλώσσα μέσα στήν όποία ώρισμένοι φωνητικοί νόμοι ισχύουν άπεριόριστα έξασφαλίζοντάς της άμιγή φωνητικά χαρακτηριστικά. Και στα δύο αϋτά σημεία είχε άπόλυτο δίκαιο. Είναι ολοκληρωτικά έσφαλμένη ή δοξασία πού πιστεύει ότι μιά κοινή γλώσσα ή και αϋτή ή ίδια ή μητρική είναι άμιγές ιδίωμα πού στήν περιοχή του ισχύει άπόλυτα ώρισμένο κλειστό και όμοιογενές σύστημα γλωσσικών νομοτελειών. Παρατηρήσεις πού έγιναν σέ πολύγλωσσους πληθυσμούς έδειξαν ότι ως μητρική γλώσσα ήμπορεί νά λειτουργή και μιά μεικτή γλώσσα, ένα ιδίωμα δηλαδή δη-

μιουργημένο ύστερα από τή διάσπαση των φωνητικών νόμων μέ τήν ανάμειξη των χαρακτηριστικών δύο ή και περισσότερων ιδιωμάτων. Ό δημοτικισμός όμως τής πρώτης ψυχαρικής έποχής έδόξαζε ότι ό όρος μητρική γλώσσα δηλώνει ένα ιδίωμα μέ άνεξαίρετους γλωσσικούς νόμους. Δέν είχε άκόμη άπαλλαγή από τήν διδασκαλία του Schleicher και του F. Müller πού είχαν ύποστηρίξει ότι ή γλωσσολογία ήταν φυσική έπιστήμη. "Αν στηρίξωμε τή γλωσσική έπιστήμη σέ έναν άπόλυτο νατουραλισμό, θα καταλήξωμε σέ μιά φετιχιστική λατρεία των νόμων πού μας παρουσιάζει ή γλωσσολογία, σέ έποχή κατά τήν όποία πολλοί από τους μελετητές τής καθαρής φυσικής νομοτελειών ύποστηρίζουν ότι οι φυσικοί νόμοι δέν είναι τίποτε άλλο παρά άπλές κατά μεγίστη προσέγγιση στατιστικές διαπιστώσεις.

Δέν έμεινε όμως ό Τζάρτζανος στήν άρνητική μόνο του προβλήματος θεώρηση, αλλά έπροχώρησε και σέ θετική λύση του προτεινοντας νά βαδίσωμε στήν όριστική καθιέρωση ενός κοινού γιά όλο τό έθνος γλωσσικού ιδιώματος. Αϋτό θα ήμπορϋσε νά γίνη μέ τήν όργάνωση ενός ενιαίου μετώπου πού θα έπαιρνε ως βάση του τήν κοινή δημοτική, τή γλώσσα δηλαδή πού μιλοϋν οι μορφωμένοι στήν πρωτεύουσα και στα μεγάλα άστικά κέντρα. Παράλληλα από τά ιδιαίτερα νεοελληνικά ιδιώματα και τίς ιδιαίτερες νεοελληνικές διαλέκτους, ύπάρχει, λέει ό Τζάρτζανος, και κάποια *κοινή νεοελληνική* διάλεκτος, μιά *κοινή όμιλουμένη* νεοελληνική γλώσσα. "Έχει διαμορφωθή κατά τήν τελευταία έκατονταετία μετά τήν άπελευθέρωσή μας από τόν Τουρκικό ζυγό, στα μεγάλα άστικά κέντρα και πρό πάντων και κυρίως στήν πρωτεύουσα του νέου έλληνικού κράτους. Τή βάση γιά νά στηριχθή ή κοινή αϋτή διάλεκτος τήν έδωκε, κατά τόν Τζάρτζανο, ή γλώσσα τής Πελοποννήσου, γιατί «ή γλώσσα των Πελοποννησίων εν γένει βρίσκεται σέ περισσότερη συμφωνία μέ τή γλώσσα τής λογίας παραδόσεως, μέ τή γλώσσα του σχολείου και των βιβλίων, έχει διατηρήσει άκεραιότερες τίς λέξεις και πιό άπαθείς στα περισσότερα τους φθόγγους των λέξεων.» (σελ. 23 τής ίδιας μελέτης). Αϋτή τήν κοινή όμιλουμένη έπρότεινε ό Τζάρτζανος νά τήν όνομάζωμε και *νεοδημοτική* και έπάνω σ' αϋτή νά στηρίξωμε τήν κοινή γραφομένη πού θα άποτελέση τό όργανο γιά πνευματική συνεννόηση όλων των όμοεθνών. Τίς αντιλήψεις του αϋτές δέν άρκέστηκε ό Τζάρτζανος νά τίς διακηρύξη μόνο θεωρητικά, αλλά θέλησε νά τίς διαδώση σέ εύρύτερο κύκλο. Μέ τή φροντίδα τή δική του και άλλων όμοϊδεατών του ιδρύθηκε ό «Γλωσσικός Σύλλογος» πού έταξε γιά σκοπό του τήν έξάπλωση του νεοδημοτικισμού. Φυσικό όμως ήταν ή κίνηση γιά τό νεοδημοτικισμό

νά συνθλιβή ανάμεσα στις συμπληγάδες του παλαιοδημοτικισμού από τη μιά μεριά και του καθαρευουσιανισμού από την άλλη.

Ἐξετάζοντας στη γένεσή τους τις γλωσσικές ἀντιλήψεις του Τζάρτζανου, δὲν ἔμποροῦμε νὰ μὴ διαπιστώσωμε ὅτι ἐβάδισε μέσα στην κατεύθυνση πού εἶχε χαράξει ὁ διδάσκαλός του ὁ Χατζηδάκις. Ὁ μέγας μας ἐκεῖνος γλωσσολόγος στὴ Γενική Γλωσσική του σελ. 516 εἶχε ξεχωρίσει τὴν ἔννοια τῆς κοινῆς μητρικῆς γλώσσας, παίρνοντας τὸν ὄρο τοῦτο στὴν σημασία πού τὸν ἔπαιρνε, ὅπως ἐσημειώσαμε καὶ στὰ προηγούμενα, καὶ ὁ Κοραῆς, ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς διαλεκτικῆς γλώσσας. «Ἐπιστημονικὸν ἄρα καὶ τοῦτο παχυλὸν σφάλμα εἶναι τὸ πλάκις γινόμενον παρ' ἡμῖν τὸ ταυτίζειν δηλαδὴ τὴν ἔννοιαν τῆς φυσικῆς, τῆς μητροδιδάκτου πάντων ἡμῶν γλώσσας πρὸς τὴν τῆς διαλέκτου.» Ὁ Χατζηδάκις λέγοντας φυσικὴ μητροδιδάκτος γλώσσα ἔννοεῖ αὐτὸ πῶς δηλώνει ὁ Τζάρτζανος μὲ τὸν ὄρο κοινὴ δημοτικὴ καὶ ὁ Κοραῆς μὲ τὴν ἔνδειξη κοινὴ σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν ἀρχαία. Ἡ ἐνότητα τῆς κοινῆς ἐθνικῆς γλώσσας, γράφει ὁ Χατζηδάκις στὴ σελ. 519 τοῦ ἴδιου τοῦ βιβλίου, πραγματώνεται ὅταν μεγάλοι συγγραφεῖς ἀναγνωριστοῦν ὡς πρότυπα, ἢ ὅταν «τάξεις τινὲς τοῦ ἔθνους θεωρῶνται ὡς πρότυπα γνησίου ἐθνικοῦ λόγου καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν λαμβάνεται ὡς κανὼν καὶ ὡς παράδειγμα τῶν ἄλλων ὁμογλώσσων. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι εἶναι βεβαίως οἱ τοῦ κλήρου, οἱ διδάσκαλοι, οἱ ἡθοποιοί, ἐν αἷς χώραις ἔχει τὸ θέατρον ἀνυψωθῆ εἰς ἀληθὲς καλλιτεχνικὸν τοῦ ἔθνους σχολεῖον, οἱ ῥήτορες κλπ., ἀπλῶς εἰπεῖν «οἱ καλῶς ἀνατεθραμμένοι ἄνδρες τοῦ ἔθνους, ὅπως λέγει ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς.» Γίνεται ὀλοφάνερο ὅτι ἡ λύση πού προτείνει ὁ Τζάρτζανος εἶναι ἡ ἴδια πού εἶχε ὑποστηρίξει ὁ Χατζηδάκις παίρνοντας τὴν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸν Κοραῆ. Καὶ ὁ Τζάρτζανος ῥητὰ καὶ κατηγορηματικὰ μᾶς λέει στὸ «Γλωσσικὸ μᾶς πρόβλημα» σελ. 13, ὅτι «ἡ γλώσσα τῶν ἀνθρώπων πού ἔχουν κάποια μὴ μὴ μορφῶσι, ἔστω καὶ στοιχειώδη, εἶναι ἀσυγκρίτως πλουσιώτερη καὶ πῶς ἐκφραστικὴ ἀπ' τὴ γλώσσα τῶν ἐντελῶς ἀμορφῶτων καὶ ἀγραμμάτων ἀνθρώπων» καὶ προσθέτει λίγο παρακάτω στὴ σελ. 14 «ἐπομένως οἱ ἀμορφῶτοι καὶ οἱ ἀγράμματοι, ὅπως στὰ ἄλλα πράγματα ἔτσι καὶ στὴ γλώσσα, φυσικὸ εἶναι καὶ πρέπει νὰ μιμοῦνται τοὺς πῶς μορφωμένους, ἀδιάφορο ἂν στὴν προσπάθειά τους αὐτὴ πέφτουν σὲ γλωσσικὰ σφάλματα μικρὰ ἢ μεγάλα.» «Ὅσο κι' ἂν ξαφνίζουσιν τὴν καινούρια σύγχρονη νοοτροπία οἱ ὄροι «μορφωμένοι» καὶ «καλῶς ἀνατεθραμμένοι ἄνδρες τοῦ ἔθνους» ὅσο κι' ἂν θυμίζουσιν γιὰ τὸ σύγχρονο κοινωνιολογικὸν ταξικὸν διακρίσεις, τὸν Κοραῆ, τὸ Χατζηδάκι καὶ τὸν Τζάρτζανο δὲν τοὺς σκανδαλίζουν καθόλου, γιατί καὶ οἱ τρεῖς τους ἐμφορημένοι ἀπὸ τὴ διδαχὴ τῶν

Μεγάλων Διδασκάλων τοῦ Γένους ἐθεωροῦσαν τὸ ἔθνος ὡς ἀξεχώριστη ἱστορικὴ ὄντοτητα πού διαιωνίζεται μέσα στοῦ χρόνου τὴ διαδρομὴ. Καὶ οἱ τρεῖς τους ἐπίστευαν ὅτι ἡ βαθύτερη οὐσία, ἡ κρυφὴ καὶ ἀστερευτὴ πηγὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους καὶ ὁ ἔσχατος συνεκτικὸς δεσμὸς, εἶναι ἡ μὴ μὴ μορφῶσι καὶ ἡ παιδεία.

Τὸ ὅτι ὁ Τζάρτζανος ἐβάδισε στὸ δρόμο πού εἶχε ὑποδείξει ὁ Κοραῆς καὶ ὁ Χατζηδάκις δὲν μειώνει καθόλου τὴν πρωτοτυπία καὶ τὸν προσωπικὸ χαρακτήρα τῆς συμβολῆς του. Δείχνει ὅτι ἡ προσπάθειά του δὲν ἦταν τεχνητὰ ἐπινοημένη καὶ ἀστήρικτη ἐπίνοια, ἀλλὰ εἶχε τὶς ρίζες τῆς στερεωμένης βαθειά μέσα στὸ ὀπέδαφος τῶν πνευματικῶν τοῦ ἔθνους παραδόσεων. Δὲν ἐστάθηκε ὅμως ἀπλὸς μιμητὴς ἢ χωρὶς πρωτοβουλία συνεχιστῆς. Προχωρώντας πέρα ἀπὸ τὸ Χατζηδάκι ἐμπῆκε στὸ πεδίο τῶν πρακτικῶν λύσεων. Ἐγράψε ὁ ἴδιος τὴ νεοδημοτικὴ, ἐπραγματοποίησε τὶς ἀπλοποιήσεις πού συνιστοῦσε ὁ Χατζηδάκις, χωρὶς νὰ τολμᾷ νὰ βάλῃ σὲ πρᾶξη ὁ ἴδιος τὶς συστάσεις του. Ὁ Χατζηδάκις ἀναδειχθῆκε στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν γλωσσολόγων τοῦ καιροῦ του, ἦταν ὅσα τελευταῖα χρόνια ὁ Νέστορας τῆς γλωσσολογίας σύμφωνα μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ P. Kretschmer. Μόνον ὁ Γάλλος γλωσσολόγος Meillet ἦταν ἰσάξιός του κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια. Ἡ ὑπεροχὴ ὅμως τοῦ Χατζηδάκι στὴν εἰδικότητά του δὲν παρουσιάζεται συντροφευμένη ἀπὸ ἰσάξια ἱκανότητα γιὰ τὴν αἴσθηση τῆς φιλολογικῆς μορφῆς τόσο στὴ θεωρία ὅσο καὶ στὴν πρᾶξη. Εἶναι ἓνα συνηθισμένο ἐλάττωμα αὐτὴ ἡ ἔλλειψη τῶν γλωσσολόγων καὶ τὴ συναντᾶμε καὶ στὸν Ψυχάρη, παρ' ὅλες τὶς φιλολογικῆς του ἀξιώσεις. Ὁ Τζάρτζανος ὅμως συνεδύαζε κοντὰ στὰ ἔξοχα προτερήματα γλωσσολόγου ἐρευνητοῦ καὶ ἐξαιρετικὴ εὐαισθησία σχετικὰ μὲ τὴν κατανόηση τῆς φιλολογικῆς μορφῆς. Γι' αὐτὸ δὲν ἐδίετασε νὰ γράψῃ τὴ δημοτικὴ, δίνοντας ἓνα γλωσσικὸ τύπο σὲ πολλὰ ἀξιολογίμητο.

Τὸ κήρυμά του γιὰ τὴ νεοδημοτικὴ ἐπροκάλεσε ὀξύτατη κριτικὴ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν παλαιοδημοτικιστῶν. Τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι ἐνόθευσε τὴ γνησιότητα τῆς δημοτικῆς καὶ ὅτι εἰσηγήθηκε τὴ χρησιμοποίησιν ἐνός μεικτοῦ ἰδιώματος. Ὁ Τζάρτζανος ἀπέκρουσε ὅλες τὶς αἰτιάσεις δείχνοντας μὲ προσεκτικὴ ἀνάλυση τῶν γλωσσικῶν στοιχείων πού εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Ψυχάρης καὶ οἱ ἄλλοι πρωτοπόροι τῆς δημοτικῆς ὅτι ἀμιγῆς δημοτικὴ γλώσσα εἶναι κάτι πού οὔτε ὑπῆρξε οὔτε θὰ ὑπάρξει. Ὁ Ψυχάρης, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Τζάρτζανου, παρεμόρφωνε καὶ διεστρέβλωνε τὴ γλώσσα γιὰ νὰ εἶναι καθαρὴ δημοτικὴ καὶ νὰ μὴν εἶναι μεικτὴ. Ἡ γλώσσα ὅμως δὲν κανονίζεται σύμφωνα μὲ προκαταλήψεις a priori, καὶ τῆς γραμματικῆς ἀποστολὴ δὲν εἶναι νὰ νομοθετῆ ἀλλὰ νὰ περιγράψῃ. Νομοθέτης στὴ γλώσσα

είναι, λέει ο Τζάρτζανος, ο Λαός των «μεγάλων πολιτικών και κοινωνικών κέντρων» και το «κοινό γλωσσικό αίσθημα». Ούτε η γλώσσα των ποιημάτων ήμπορεί να αναγνωρισθῆ ὡς πρότυπο. Ἡ ποιητική γλώσσα «μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ μίᾳ ἐντελῶς τεχνητῇ γλώσσᾳ ὅπως π.χ. εἶναι ἡ γλώσσα... τῶν ποιημάτων τοῦ Ὀμήρου, ποὺ εἶναι σὲ ἄλλα Αἰολικὴ καὶ σὲ ἄλλα Ἰωνικὴ, ἀλλὰ στὸ σύνολό της δὲν εἶναι οὔτε Αἰολικὴ οὔτε Ἰωνικὴ». Ποίηση εἶναι δυνατόν, λέει ὁ Τζάρτζανος, νὰ ἔχη κάθε γλώσσα, καὶ γλώσσα ἀκαλλιέργητη ἀκόμη. Πεζὸς ὅμως λόγος ὑπάρχει μόνον σὲ ἔθνη ποὺ ἔχουν ἀνεβῆ σὲ κάποιο ἐπίπεδο πολιτισμοῦ. Μὲ τίς σημερινές συνθήκες σὲ ὄλα τὰ ἔθνη καὶ σὲ μᾶς, ἐκεῖνος ποὺ ἔχει νὰ συνεισφέρει πραγματικὴν διαμόρφωση μιᾶς κοινῆς γλώσσῃς δὲν εἶναι ἡ ποίηση ἀλλὰ κυρίως τὸ σχολεῖο καὶ ἡ δημοσιογραφία. Ὑποστηρίζοντας τὴν ἀντίληψή του αὐτὴ ὁ Τζάρτζανος παραθέτει τὴ γνώμη τοῦ Meillet ποὺ γράφει «Dans toutes les nations l'école et le journal travaillent pour la langue savante - et contre la poésie.»

Οἱ ἀντιλήψεις ποὺ ἀναφέραμε εἶχαν κάμει τὸν Τζάρτζανο νὰ κρατήσῃ μίᾳ θέση ἀπόλυτα ἀρνητικὴ ἀπέναντι στὰ κηρύγματα «τῆς γλωσσογνωσίας» τοῦ Ψυχάρη. «Ὅσο ὅμως κι' ἂν κατεδίκασε τὸν αὐστηρὸ ψυχαρικὸ ὀρθολογισμό, «ὁ ὁποῖος λέξεις, φθόγγους, τύπους καὶ ὄλα ἐν γένει τὰ γλωσσικά φαινόμενα θέλει νὰ τὰ κανονίσει κατὰ τρόπο ποὺ ἕνας ὀδοστρωτῆρας περνᾷ ἀπὸ πάνω ἀπὸ μικρὲς καὶ μεγάλες πέτρες καὶ τίς ἰσοπεδώνει» δὲν διστάζει νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη εἶναι καὶ θὰ μείνῃ ἱστορικόν. Ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Ψυχάρης μὲ τὴν ἐπιμονή του καὶ τὸ φανατισμὸ του ἔκαμε τὸ ὄνομά του «σύμβολο μιᾶς ἰδεολογίας, ἡ ὁποία... ἀργὰ ἢ γρήγορα ἔπρεπε νὰ ἐπικρατήσῃ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχαίτιζουσα ἢ καθαρῆουσα γλώσσα δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἔχει θέσι στὴ νεοελληνικὴ ποίησι, στὸ νεοελληνικὸ θέατρο καὶ στὸ νεοελληνικὸ διήγημα», βλ. «Ν. Ἐστία» 1929 σελ. 967.

Ἐκεῖ ὅπου γίνεται σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἐκδηλῆ ἡ ἱκανότητα γιὰ συνθετικὴ θεώρηση τῶν γλωσσικῶν φαινομένων εἶναι οἱ ἔρευνες τοῦ Τζάρτζανου γύρω στὴ Νεοελληνικὴ Σύνταξη. Ἡ σπουδαιότερη συμβολή του καὶ ἡ περισσότερο πρωτότυπη εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ Σύντακτικόν του ποὺ ἡ πρώτη του ἐκδοσὴ ἔγινε στὰ 1928. Λίγες ἡμέρες πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ εἶχε προφτάσει νὰ ἰδῆ ἐκδοδὸμένο τὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἴδιου συγγράμματός του, ποὺ τὸ εἶχε πλουτίσει μὲ καινούριο ὕλικόν καὶ νέες παρατηρήσεις. Μένει ἀκόμη νὰ ἐκδοθῆ ὁ δεῦτερος τόμος ποὺ τὸν ἔχει ἀφήσει κατὰ πάντα ἐτοιμασμένον. Στὸ πεδίο τῶν συντακτικῶν ἐρευνῶν ἔδειξε ὁ Τζάρτζανος ἐξαιρετικὴ ἱκανότητα γιὰ τὴ διακρίβωση ὄχι μόνον τῶν ἐξωτερικῶν συντακτικῶν μορφῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐσώτερου

πνευματικοῦ περιεχομένου. Εἶχε θαυμαστὴ δεξιότητα γιὰ διείσδυση στὴν ἐσωτερικὴ συντακτικὴ μορφή καὶ ὀξύτατο αἰσθητήριον γιὰ τὴ διάγνωση λεπτότατων συντακτικῶν ἀποχρώσεων. Τὸ πρωτεῖκόν πνεῦμα τῶν νεοελληνικῶν φραστικῶν σχηματισμῶν μόνον ὁ Τζάρτζανος ἤμποροῦσε νὰ τὸ ἀναγκάσῃ νὰ ἀποκαλύψῃ τὰ μυστικά του. Γι' αὐτὸ μὲ ὄλο του τὸ δίκαιον ἐπέγραψε τὰ ἄρθρα του ποὺ ἐδημοσίευσεν στὴ «Νέα Ἐστία» μὲ τὸν τίτλον «Γλωσσικοὶ Πρωτεῖς».

Τὸ Σύντακτικόν ποὺ μᾶς ἄφηκε ὁ Τζάρτζανος ἀξίζει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἔργο ποὺ εἶναι ἱκανόν μόνον τοῦ νὰ γεμίσῃ τὴ ζωὴ ἑνὸς ἐρευνητῆ. Δὲν εἶχεν εὐρεῖ ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους τοῦ σχεδόν τίποτε καὶ ἦταν ὀλοκληρωτικὰ δικαιολογημένη ἡ ἐκπληξὴ ποὺ ἐδοκίμασε ὅταν ἐπήρε στὰ χέρια του τὴν πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ 1928 ὁ μέγας γλωσσολόγος Ed. Schwyzer ποὺ ἦταν αὐθεντία στὰ γραμματικά καὶ συντακτικὰ ζητήματα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσῃς. Εἶναι κοινόν μυστικόν ὅτι χρειάζεται πολὺ μεγαλύτερη ἱκανότητα γιὰ νὰ ἐργασθῆ κανεὶς στὴν περιοχὴ τῶν συντακτικῶν φαινομένων ἀπὸ ἐκεῖνη ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τίς κυρίως γραμματικὰς μελέτες. Οἱ γλωσσολόγοι κατάρθωσαν νὰ ἀνακαινίσουν ὀλοκληρωτικὰ τὸ φωνητικόν, τὸ τυπολογικόν καὶ τὸ ἔτυμολογικόν μέρος τῆς γραμματικῆς ἐφαρμόζονται τὴ μέθοδον τῆς ἐπιστημονικῆς γλωσσολογίας καὶ ξεπερνώντας τὸν ἐμπειρισμὸ τῶν παλαιότερων γραμματικῶν. Δὲν κατάρθωσαν ὅμως νὰ παρουσιάσουν ἀνάλογες προόδους καὶ στὴν περιοχὴ τῶν συντακτικῶν φαινομένων. Τὸ Σύντακτικόν δὲν ἐπροχώρησε πολὺ πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖον στὸ ὁποῖον τὸ εἶχε ὀδηγήσει ὁ πατέρας τῶν συγκριτικῶν συντακτικῶν ἐρευνῶν, ὁ Delbrück. Φανερὴ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ δημιουργεῖ αὐτὴ τὴν καθυστέρηση. Τὰ γραμματικὰ φαινόμενα ὅταν καταταχθοῦν σὲ συστηματικὸς στατιστικὸς καὶ ἱστορικὸς πίνακες μᾶς εὐκόλυνον γιὰ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ διατύπωσιν τῶν νόμων ποὺ τὰ διέπουν. Ἦμπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς γλωσσολόγος χωρὶς νὰ εἶναι καὶ φιλόλογος, ὅταν ἐργάζεται μὲ τὴν περιγραφικὴ καὶ ἐπαγωγικὴ μέθοδον. Γιὰ νὰ κατανοηθοῦν ὅμως τὰ συντακτικὰ φαινόμενα χρειάζεται πέρα ἀπὸ τὴ στατιστικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐνημέρωση, φιλολογικὸς καταρτισμὸς καὶ ὀξύνοια, καθὼς καὶ εὐρύτατη γνώσι τοῦ πνευματικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος μέσα στὸ ὁποῖον ἔχουν δημιουργηθῆ. Ἀποτελοῦν πάντοτε οἱ συντακτικὲς ἔρευνες τὸ περισσότερο ὀλισθηρὸν ἔδαφος γιὰ τοὺς ἐρευνητὰς. Γιὰ νὰ δειχθῆ αὐτὸ ὀλοφάνερα ἀρκετὸ θὰ εἶναι νὰ ἀναφέρωμε ἕνα καὶ μόνον χτυπητὸ παράδειγμα. Μέσα στοὺς μεγαλύτερους γλωσσικοὺς ἐρευνητὰς κατέχει θέσιν ἀρχηγικὴν ὁ σοφὸς καὶ κατὰ πάντα σεβαστὸς γλωσσολόγος P. Kretschmer. Ἦμπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχη ἀπόλυτη πεποίθησιν ὅτι ὁ, τι μᾶς δίνει. Καὶ ὅμως ὁ μέγας ὁ

τός γλωσσολόγος μιλώντας για τη σύνταξη γενικά σε ένα τεύχος που έχει ενσωματωθεί στην «Εισαγωγή στις Έπιστήμες της Αρχαιογνώσις» την έκδεδομένη από τον Gercke και τον Norden, όταν αντικρύζει ένα παράδειγμα από τη νεοελληνική σύνταξη φτάνει σε πορίσματα που δεν μπορεί κανείς να τα θεωρήσει εξακριβωμένα. Στη σελ. 55 του τεύχους που αναφέραμε και που έχει τον τίτλο «Γλωσσική Έπιστήμη» σημειώνει ότι στη Νέα Έλληνική βλέπει κανείς πως η γλώσσα τείνει να χρησιμοποιήσει την παρατακτική σύνταξη στη θέση της υποτακτικής. Μας δίνει και δύο σχετικά παραδείγματα. Ως δεύτερο παράδειγμα αναφέρει τη φράση «δέν ξέρουν οι Ιατροί κι' απέ το βασιλόπουλο Ιατρεύεται», κι' εξηγεί το κι' απέ με το womit, ολοφάνερο όμως είναι ότι το κι' απέ στη φράση αυτή σημαίνει δ,τι και το άλλοιως, γερμ. sonst. Το περιστατικό αυτό δεν το αναφέραμε για να μειώσουμε το κύρος ενός επιστήμονα της περιώπης του Kretschmer, αλλά απλώς για να δείξουμε πόσο όλισθηρό είναι το έδαφος των συντακτικών έρευνών.

Ο Τζάρτζανος μονάχα δντας προικισμένος με οξύτατο φιλολογικό αίσθητήριο ήμπορούσε να αναλάβει τό μεγάλο έγχειρημα της συγγραφής Νεοελληνικού Συντακτικού. Ο διδάσκαλος του ο Χατζηδάκις είχε παρουσιάσει έκπληκτικό όγκο έργασίας αναφερόμενο στη διακρίβωση των γραμματικών φαινομένων της Μεσαιωνικής και Νέας Έλληνικής. Η συμβολή του όμως στις συντακτικές έρευνες δεν ήταν σε όγκο και σε πορίσματα έξ Ισου αξιοσημείωτη. Μερικές παρατηρήσεις αναφερόμενες στη Νεοελληνική Σύνταξη που είχαν έγκατασπείρει στο Συντακτικό της αρχαίας ο Κ. Ασωπίος ήταν ολοκληρωτικά έμπειρικές και είχαν δοθή χωρίς σχέδιο ανάλογα με εύκαιριες όσες το παρούσασζε ή άσχολία του με την αρχαία. Και άλλων έρευνητών οι συμβολές ήταν ολοκληρωτικά άποσπασματικές και χωρίς ένιαία θεμελίωση. Στόν Τζάρτζανο άνήκει ή τιμή ότι άνεδείχθηκε στόν τομέα τουτόν ο πρώτος συστηματικός έρευνητής. Σημειώνουμε άκόμη, ότι άν είναι όρθή ή αντίληψη που περιμένει να προχωρήσουμε σε νέα πορίσματα σχετικά πρός τη σύνταξη γενικά με τη διερεύνηση των συντακτικών μορφών που έμφανίζονται οι ζωντανές και λαλούμενες σήμερα γλώσσες, οι έρευνες του Τζάρτζανου έχουν σε υπερβολικό βαθμό να ωφελήσουν τις θεωρητικές αναζητήσεις της γλωσσικής έπιστήμης στην περιοχή αυτή.

Δέν άνήκει στο σχέδια της παρούσης μελέτης να μπορούμε σε συστηματική άνάλυση του Νεοελληνικού Συντακτικού του Τζάρτζανου. Άρκετό είναι να διαπιστώσουμε ότι την έργασία της συλλογής και της έρμηνείας του ύλικού την έκαμε με βαθειά γνώση και έξαιρετική έπιτυχία. Όσο κι' άν δέν είναι ιστορικό και συγκριτικό τό Συντα-

κτικό του, με τον τρόπο που κατατάσσει την ύλη γίνεται φανερή ή συνέχεια της συντακτικής μορφολογίας της έλληνικής γλώσσας, θεωρημένης από την άποψη της έξελικτικής της πορείας. Έτσι εύκολύνεται κανείς και στη συγκριτική παραβολή με τις αρχαίες συντακτικές μορφές. Δέν ήμπορεί κανείς παρά να θαυμάσει τη λεπτή διεύδυσή του στο πνεύμα των συντακτικών μορφών και τη στοργή με την όποια περισυνέλεξε τον πολύτιμο τοτό θησαυρό. Η στοργή του αυτή ήμπορεί μόνο να παραλληλισθή πρός την εύλάβεια με την όποια ο Γρ. Βερναρδάκης άπεθησαύριζε όλες τις φραστικές μορφές της δημοτικής που έκαναν κατορθωτή την έρμηνεία αρχαίων λεκτικών μορφών με φράσεις της κοινής λαϊκής γλώσσας. Ίσως θελήσουν να του καταλογίσουν μερικοί για λάθος τό ότι άκολουθήσε την αρχαία ταξινόμηση των συντακτικών φαινομένων, τό ότι δέν διέστειλε κατηγορηματικά τά καθάρτα συντακτικά φαινόμενα από τά έξωσυντακτικά. Σ' αυτή τη αίτίαση όμως ο Τζάρτζανος θα είχε ν' άπάντηση, ότι γι' αυτόν, όπως για τον Χατζηδάκι και τον Κοραή, ή ελληνική γλώσσα δντας μία και άδιάσπαστη μας έπιβάλλει να μειώσουμε μέσα στις αυτές ταξινομήσεις των γλωσσικών φαινομένων. Άκόμη θα είχε να άπάντηση ότι ή κατάταξη που άκολουθήσε δέν τον έμπόδισε να έξάρη τις νέες συντακτικές μορφές όπως έδημιουργήθηκαν κατά τη νέα έξελικτική φάση της γλώσσας. Έπρόσεξε περισσότερο στο ψυχολογικό μέρος, στην έσωτερική γλωσσική μορφή και χρησιμοποιώντας αυτή για κριτήριο και ταξινομητική βάση, έκαμε την κατάταξη του χωρίς να δεθθή στο έξωτερικό μορφολογικό τύπο. Έτσι εξηγείται γιατί επέμεινε τόσο πολύ να θεωρήσει ύπαρκτή στην Νεοελληνική την Υποτακτική και γιατί σημειώνει την ύπαρξη της γενικοφανούς δοτικής στη νέα. Για τον Τζάρτζανο, όπως και για τον Χατζηδάκι, μένει πάντοτε ζωντανό τό πνεύμα της παλαιάς γλώσσας. Ίσως θα είχαν να είπουν και οι δύο τους ότι περισσότερη ζωή έχει ένας αρχαίος τύπος ή μία αρχαία συντακτική μορφή που έξησε άλλοτε μέσα στη γλώσσα, παρά μία όρθολογιστικά δημιουργημένη τεχνητή γλωσσική μορφή που δέν έθωπεύθηκε από κανένα πνεύμα ζωής.

Τό Συντακτικό του Τζάρτζανου είναι βιβλίο που θα έπιδράσει δημιουργικά και εύεργετικά για τις σχετικές με τη Νεοελληνική Σύνταξη έρευνες. Άποτελώντας ή μορφολογία που μας παρέχει την τελική σύνοψη μιας μακρότατης έξελικτικής πορείας άνοίγει όρίζοντες έργασιών που θα θελήσουν να προσδιορίσουν ιστορικά τους σταθμούς από τους όποιους έπέρασε ή έξέλιξη των συντακτικών μορφών. Άκόμη άνοίγει εύρύτατους όρίζοντες έργασιών σχετικά με την έσωτερική ψυχολογική διερεύνηση και έρμηνεία των συντακτικών φαινομένων. Άλλά

ή μεγαλύτερη ωφέλεια που θα προκύψει από τη μελέτη και την εφαρμογή των διδαγμάτων του θα είναι το ότι θα βοηθήσει να αποκρουστεί μια καινούρια γλωσσική κρίση που γίνεται, όσο περνάει ο καιρός, περισσότερο αισθητή και επικίνδυνη. Κανένας απροκατάληπτος παρατηρητής δεν μπορεί να αρνηθεί ότι σήμερα, όσο κι αν φαίνεται πως κερδίζει σε έκταση και σε διάδοση ή δημοτική, άλλο τόσο χάνει σε έκφραστικότητα και σε γνησιότητα. Τόν κίνδυνο τούτο κανείς δεν τον διέκρινε τόσο καθαρά όσο ο Τζάρτζανος. Από το 1928 στον Πρόλογο του Συντακτικού με άπτα παραδείγματα ενημέρωσε τους δημοτικιστές σχετικά με τον κίνδυνο να νοθευθεί ολοκληρωτικά η μορφή της δημοτικής. Σήμερα τα πράγματα επεδεινώθηκαν και ένα μεγάλο πλήθος από εκείνους που γράφουν φαντάζεται ότι γράφει δημοτική αν μετατρέψει μερικές γενικές τριτοκλίτων σε πρωτόκλιτα, αν αντικαταστήσει το έναντιον με το «έναντια», αν μεταφράσει το ως της καθαρευούσης με το δημοτικό «σαν» εξισώνοντας έτσι το όριστικό κατηγορούμενο με το παρομοιαστικό. Ο Τζάρτζανος είχε προβλέψει τον κίνδυνο αυτόν και προσπάθησε να χαλιναγωγήσει τη γλωσσική άκολασία που απειλεί να μεταβάλει τη δημοτική σε αντιαισθητικό και άκαλαιόγητο τεχνητό γλωσσικό ιδίωμα, σε κακόζηλο μεταφρασμα της καθαρευούσης. Η βαθύτατη ανησυχία για μια τέτοια κατάσταση και η έφεσή του να περιστείλη τη γλωσσική τούτη αποχαλίνωση εστάθηκαν από τις κυριώτερες αφορμές για να προχωρήσει στη μελέτη και συστηματική διερεύνηση των συντακτικών φαινομένων της Νεοελληνικής. Η έλπίδα του ήταν ότι με τη βοήθεια του συγγραμμάτος του αυτού θα μπορούσε να οργανωθεί μέσα στα σχολεία ή διδασκαλία του Νεοελληνικού Συντακτικού που έχει έως τα τώρα ολοκληρωτικά παραμεληθεί. Δεν ώθησε τον Τζάρτζανο λοιπόν στις συντακτικές μελέτες ή αγάπη του μόνο προς την καθαρή γλωσσολογική έρευνα αλλά και ένας βαθύτατος παιδαγωγικός επικαταλογισμός. Για την εργασία αυτή ήταν ο μοναδικός εργάτης, γιατί κοντά στο γλωσσολογικό καταρτισμό, διέθετε μεγάλη φιλολογική μόρφωση και εξαιρετικό φιλολογικό αίσθητήριο.

Η ανάλυση της συμβολής που πρόσφερε ο Τζάρτζανος στις συντακτικές μελέτες μας φέρνει στην έπισκόπηση των φιλολογικών εργασιών του. Όπως είχαμε και στα προηγούμενα την ευκαιρία να αναφέρουμε, πρέπει να καταχθί ο Τζάρτζανος στη χορεία των καλύτερα κατηρητισμένων φιλόλογων μας. Ανήκει στην περίλαμπρη γενεά των αρχαιομαθών φιλόλογων που ή άκμή της σημειώνεται γύρω στα 1900 κάτω από την καθοδήγηση του Κόντου, του Βάση, των Βερναρδάκηδων και άλλων αρχαιομαθών. Δεν τον προσείλκυσε όμως ή αποκλειστικά

έννοημένη φιλολογική κειμενοδιφία, όσο κι' αν ένας φιλόλογος της περιωπής του Κ. Κόντου είχε κατορθώσει να της χαρίσει πνοή ζωής, να την περιβάλει με αίγλη ύψωνοντάς την σε ανώτερο και καθαρά επιστημονικό επίπεδο. Ο Τζάρτζανος είδε στη φιλολογία το όργανο που είναι απαραίτητο για την πνευματική του Γένους αναμόρφωση. Οδηγός του στην κατεύθυνση τούτη εστάθηκε ο Δ. Ζαγγογιάννης που ήταν σύγχρονα φιλόλογος και παιδαγωγός. Κινημένος από την πρόθεση να βοηθήσει για την οργάνωση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στα σχολεία, εργάστηκε με μεγάλη εύσυνειδησία και μάς έδωσε τελειότατα διδακτικά εγχειρίδια γραμματικής και συντακτικού της αρχαίας. Συνδυάζουν τα βιβλία αυτά ακριβολογία, επιστημονικότητα, συνοπτικότητα και σαφήνεια. Συνέβαλε ακόμη και στην έκδοση αρχαίων κειμένων με την έπιστασία του στις εκδόσεις που έγιναν από τον εκδότη Δ. Δημητράκο. Δεν προχωρεί βέβαια ο Τζάρτζανος σε δικές του αποκαταστάσεις και διορθώσεις, οδηγείται όμως πάντοτε από σωστή κριτική διαίσθηση που τον βοηθεί να προτιμήσει την όρθη γραφή. Έπροτίμησε, ακολουθώντας τη γενική του κατεύθυνση, να έπιστατήσει στην έκδοση κειμένων που διαβάζονται στα σχολεία, και ή εργασία του αυτή θα έπρεπε να συνεχιστεί και από άλλους φιλόλογους, τώρα μάλιστα που με την καταστροφή των Γερμανικών έκδοτικών οίκων δεν θα υπάρχουν σε λίγο κείμενα για να χρησιμοποιηθούν στα σχολεία. Όσο κι' αν ή έκδοτική εργασία των κειμένων φαίνεται ώσαν κάποια απρόσωπη συμβολή, είναι μια δουλειά που μόνο ένας πολύ δυνατός φιλόλογος ήμπορεί να την φέρη σε αίσιο τέρμα. Στο κεφάλαιο αυτό παρατηρείται μεγάλη άδυναμία στους δικούς μας φιλόλογους, που προτιμούν να ασχολούνται με άλλους εύκολότερους κλάδους μη τολμώντας να αντικρύσουν τα ίδια τα κείμενα και να εργασθούν υπεύθυνα επάνω σ' αυτά.

Κοντά στα άλλα εξαιρετικά έπρόσεξε ο Τζάρτζανος και το μεταφραστικό πρόβλημα. Αξίζει λοιπόν να σταματήσωμε λίγο έμπρός στις θεωρητικές γνώμες που έχει σχετικά μ' αυτό διατυπώσει. Δυο κριτικά του άρθρα ήμπορούν να μάς δώσουν ανάγλυφες τις αντιλήψεις που είχε επάνω στο σπουδαιότατο τούτο ζήτημα. Το πρώτο είναι μια κριτική δημοσιευμένη στη «Νέα Έστία» του 1934 σελ. 759 και αναφέρεται στην έκδοση του Συμποσίου του Πλάτωνος που έγινε από το Συκουτρή στη σειρά της βιβλιοθήκης της Ακαδημίας. Ο Τζάρτζανος στο άρθρο του αυτό διαπιστώνει έλλειψη ένδιαφέροντος για διάβασμα κλασικών έργων και ότι τα έργα που μάς άφησε ή αρχαιότητα είναι στους δικούς μας μορφωμένους λιγώτερο προσιτά παρά στους μορφωμένους των άλλων Έθνων. Το φαι-

νόμω τοῦτο ὀφείλεται κατὰ τὸν Τζάρτζανο σὲ τρεῖς αἰτίες. Ἡ πρώτη εἶναι μιὰ κάποια νωχέλεια. Ἡ δεύτερη ὁ κακὸς τρόπος τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ποῦ μόνο «ἀπάνω ἀπάνω ἀσχολεῖται μὲ τὸ νόημα τῶν ἀναγινωσκομένων». Ἡ τρίτη εἶναι ἡ ἔλλειψη καλῶν ἐκδόσεων. Ὁ Τζάρτζανος ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησή του ἐναντίον τῶν μεταφραστῶν ἐκείνων ὅσοι μὴ ὄντας φιλόλογοι μεταφράζουν ἀπὸ ξενόγλωσσες μεταφράσεις. Ἀναφέρει ἐνδεικτικὰ ὅτι ἀπὸ τῆς μετάφραση κάποιου ἀρχαίου δράματος παραλείπεται ἕνα κομμάτι ποῦ λείπει καὶ ἀπὸ τῆς γαλλικῆς μετάφραση. Δὲν ἐγκρίνει καθόλου τίς λεγόμενες «λογοτεχνικές» μεταφράσεις τίς καμωμένες ἀπὸ ἐρασιτέχνες. Ἡ ἀπλὴ μόνο μετάφραση, προσθέτει ὁ Τζάρτζανος, δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὴν κατανόηση. «Ἡ ἐρμηνεία κι' ἐξήγηση κι' ἡ μετάφραση τῶν ἔργων τῶν κλασσικῶν δὲν μπορεῖ παρὰ ν' εἶναι ἀποκλειστικὸ ἔργο φιλόλογων καὶ μόνο φιλόλογων». Ὁ Τζάρτζανος ξέρεי καλὰ τίς δυσκολίες ποῦ ἀπαντᾷ ὁποιοσδήποτε μεταφραστής στὴν ἐργασία του καὶ γι' αὐτὸ προσθέτει ὅτι ἡ μετάφραση εἶναι «μέσο γιὰ νὰ μπῆ κανεὶς στὸ νόημα τοῦ ἀρχαίου συγγραφέα... ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ πᾶν». Ὑπάρχουν, λέει, ἐκφράσεις «ποῦ δὲν μποροῦν κατὰ κανένα τρόπο νὰ ἀποδοθοῦν στὴ νέα μας γλῶσσα καθὼς καὶ σὲ ὁποιαδήποτε». Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ διαβαστῆ καὶ τὸ πρωτότυπο. Πραγματικὰ ὁποιασδήποτε μετάφραση δὲν ἔμπορεῖ νὰ καταστήσει περιττὸ τὸ κείμενο καὶ ἔχει ἀξία μόνο θεωρημένη ὡς ὄργανο γιὰ νὰ εἰσδύσωμε στὸ ξενόγλωσσο πρωτότυπο.

Κρίνοντας εἰδικώτερα τὴν ἐκδοση τοῦ Συμποσίου σημειώνει τὴ δυσαναλογία ποῦ παρουσιάζει ὁ πρόλογος συγκρινόμενος μὲ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο. Δικαιολογεῖ ὅμως τὸ μᾶκρος τοῦ προλόγου ἀναφέροντας ὅτι τὸ Συμπόσιο συζητεῖ θέματα ποῦ ἐπιβάλλουν μιὰ προκαταρκτικὴ ἐνημέρωση. Δὲν παραλείπει ὅμως νὰ ἐκφράσῃ τὴ λύπη του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα ποῦ ἀκολουθοῦσε ὁ Συκουτρῆς. Ἡ γλῶσσα στὴν ὁποία εἶχε γίνει ἡ μετάφραση ἦταν ἡ ἀπλὴ καθαρεύουσα, στὴ μορφή ποῦ τὴν χρησιμοποιοῦν οἱ καθημερινές, ἐφημερίδες. Ὁ Τζάρτζανος θὰ ἠθελε νὰ χρησιμοποιηθῆ ἡ νεοδημοτικὴ ποῦ εἶναι διαφορετικὴ καὶ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα καὶ ἀπὸ τὴν «ὀρθόδοξη δημοτικὴ μὲ τίς ἀκρότητές της καὶ τίς γελοιοτήτές της σὲ πολλὰ». Γενικὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας τοῦ Συκουτρῆ καὶ μὲ μεγάλη λεπτότητα σημειώνει καὶ ἀναλύει τρία χωρία ποῦ τῆς μετάφραση τους δὲν τῆ θεωρεῖ ὀσωτή.

Τὸ δεύτερο ἄρθρο ποῦ μᾶς διαφωτίζει σχετικὰ μὲ τίς μεταφραστικὲς του ἀντιλήψεις εἶναι κι' αὐτὸ δημοσιευμένο στὴ «Νέα Ἔστια» τοῦ 1935 σελ. 389 καὶ ἀναφέρεται στὸν Ἀλέξ. Πάλλη κρινόντάς τον ὡς φιλόλογο καὶ μεταφραστή. Ἄν καὶ ὁ Πάλλης,

θυμωμένος, ἐπειδὴ ὁ Τζάρτζανος εἶχε ἀφιέρωσει τὴν πρώτη ἐκδοση τοῦ Συντακτικοῦ του στὸ Χατζηδάκι, τὸν εἶχει σατυρίσει μὲ ἐπίγραμμα, ὁ Τζάρτζανος δὲν δυσκολεύεται νὰ ἐκφρασῆ μὲ ἀμεροληψία καὶ δικαιοσύνη γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ ἀξία τῶν ποιημάτων του προσθέτοντας «τὸ ὄνομά του ἐξηκολούθησε νὰ μοῦ εἶναι σεβαστό». Μὲ θάρρος ὅμως ἀντλημένο ἀπὸ τὸ βαθύτατο φιλολογικὸ του καταρτισμὸ, σημειώνει ὅτι ὁ Πάλλης δὲν ἔμπορεῖ νὰ καταταχθῆ στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν κλασσικῶν φιλόλογων. Ἡ ἐκδοση τοῦ Σ τῆς Ἰλιάδος ποῦ δὲν ἐκρίθηκε ἐπαινετικὰ στὸ ἐξωτερικὸ, δείχνει τὴν ἀδυναμία του στὰ κλασσικὰ γράμματα ποῦ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πάλλης εἶχε παρακολουθήσει ἕνα μόνο χρόνο τὰ μαθήματα τῆς φιλολογικῆς σχολῆς. Κατακρίνει ἀκόμη τὴν τάση ποῦ εἶχε ὁ Πάλλης νὰ ἐκσυγχρονίζει τὰ κείμενα. Στὴ μετάφραση τοῦ Κύκλωπα, παρατηρεῖ ὁ Τζάρτζανος, εἰσάγονται πράγματα «ἐντελῶς νέα καὶ σύγχρονα, ἀνύπαρκτα στὸν κόσμον ἀρχαῖο». Ἀλλὰ τὰ ἔργα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ μεταφραζόμενα δὲν πρέπει νὰ παύουν νὰ εἶναι καὶ νὰ φαίνονται ἀρχαῖα καὶ παλαιά. Μποροῦν νὰ ἀλλάζουν μὲ τὴν μετάφραση τὸ ἐνδυμά τους τὸ γλωσσικόν, δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως διόλου νὰ ἀλλάζου καὶ τὸ πραγματικὸ τους περιεχόμενον, μὲ τὴ δικαιολογία νὰ κατανοοῦνται τάχα εὐκολώτερα καὶ καλύτερα ἀπ' τὸν κόσμον τὸν πολὺ. Ἡ διευκόλυνσις αὐτὴ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ γίνεται μόνο μὲ τὰ σχόλια καὶ τίς σημειώσεις. Ἀλλέως δὲν ἔχομε πιά μετάφραση, ἤτοι ἀπόδοσι τοῦ ἀρχαίου κειμένου στὴ νέα γλῶσσα, παρὰ ἔχομε *παρωδία* τοῦ σωστή.» Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ φαίνεται πόσο βαθειὰ εἶχε κατανοήσει ὁ Τζάρτζανος τὴν οὐσία του καὶ τὴν πραγματικὴ του ἀποστολὴ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο. Ἄν ἐκμοντερνίσωμε τὸ μεταφραζόμενον ἔργο, δὲν διαβάζωμε τὸν συγγραφέα ἀλλὰ τὸν ἑαυτὸν μας, δὲν βγαίνομε ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἐποχῆς μας πρὸς κάποιο ἄλλο πνευματικὸν κόσμον, ἀλλὰ μένομε μὲ μικροψυχία καὶ αὐταρέσκεια ἀλύσοδεμένοι στὰ δεσμὰ τῆς σύγχρονης ρουτίνας. Ἡ παιδευτικὴ ἀξία ὅμως τῶν μεταφράσεων στέκεται στὸ ὅτι μᾶς μορφώνουν βοηθόντας μας νὰ διευθύνωμε τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μας καὶ τὴν ἐσωτερικὴν μας αἴσθησι σὲ κόσμους πνευματικῶν ποῦ παρουσιάζουν διαφορετικὲς δυνατότητες, διαφορετικὴ ὕψη ἀπὸ ἐκείνη ποῦ ἐμφανίζει ἡ ἐποχὴ μας. Αὐτὴ τὴν παιδευτικὴ ἀξία τῆς μεταφραστικῆς ἐργασίας δὲν ἦταν δυνατόν ὁ Τζάρτζανος νὰ μὴ τὴν εἶχε κατανοήσει.

Παρ' ὅλον ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους φιλόλους δὲν καταδέχονταν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν μεταφραστικὴν ἐργασίαν, ὁ Τζάρτζανος ἀκολουθόντας τὸ παράδειγμα τοῦ Willamowitz ἀνεγνώρισε τὴν ἀξία τοῦ μεταφραστικοῦ ἔργου καὶ τὴ συμβολὴν του γιὰ τὴν πραγμάτωσι τῶν σκοπῶν τῆς ἀρ.

χαιογνωσίας και της παιδείας. Η μεταφραστική εργασία που μας έχει αφήσει κινείται μέσα στο πλαίσιο των γραμμών που είχαμε στα προηγούμενα την ευκαιρία να εκθέσωμε. Έπροτίμησε να μεταφράση σχολικά κείμενα, γιατί πάντοτε είχε στο νου του ότι έπρεπε να δοθούν υποδειγματικές μεταφράσεις που να καθοδηγήσουν τους λειτουργούς της Μέσης Παιδείας στο μεταφραστικό τους έργο. Έκτός από τις μεταφράσεις σχολικών κειμένων μας έδωσε στα 1934 μια πολύ καλή μετάφραση του «Περί παιδών Ἀγωγής» συγγράμματος του Πλουτάρχου. Έπροτίμησε, όπως μας λέει στον πρόλογο, να δώση μεταφρασμένο αυτό το μικρό βιβλίο, γιατί οι παιδαγωγικές γνώμες που περιέχει δέν παύουν να είναι ακόμη και σήμερα επίκαιρες και να διατηρούν την αξία τους. Η έπιλογή του βιβλίου με την όποια ο Νικόλαος Σοφιανός στα 1544 έγκαινιάζε την προσπάθειά του για τὸ φωτισμὸ τοῦ Γένους μεταγλωττίζοντας βιβλία «χρήσιμα και ωφέλιμα εἰς τὸ νὰ ἀνακαινισθῆ και νὰ ἀναπτρυγιασῆ ἀπὸ τὴν τόσην ἀπαιδευσίαν τὸ ἔλεεινὸν Γένος». Ο Τζάρτζανος στὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ καθὼς και σὲ δύο ἄλλες μεταφράσεις (Λουκιανὸς Νεκρικοὶ Διάλογοι 1932 και Πλάτωνος Ἀπολογία Σωκράτους 1932) έχρησιμοποίησε, όπως σημειώνει στον πρόλογο «τὴν κοινὴ ὁμιλουμένη νέα ἑλληνικὴ, τὴ νεοδημοτικὴ, τὴ γλώσσα ποὺ φυσικὰ και ἀβίαστα μιλοῦμε στὴν πρωτεύουσα και στὰ ἄλλα ἔθνη κέντρα και ποὺ εἶναι ἡ πραγματικὴ σύγχρονη ἑθνικὴ μας γλώσσα». Στὰ κατάλοιπά του, καθὼς εἶχε τὴν καλωσύνη ὁ φίλος κ. Θ. Ξύδης νὰ μᾶς πληροφορήση, ὑπάρχουν μεταφράσεις στὴ δημοτικὴ πολλῶν σχολικῶν κειμένων ὄχι μόνο ἑλληνικῶν ἀλλὰ και λατινικῶν.

Καθὼς βλέπομε, μὴ ἀπὸ τῆς ἐπιμονῆς και διαρκεῖς προσπάθειες τοῦ Τζάρτζανου ἦταν νὰ σταθῆ με συγγράμματα και ὁδηγίες πνευματικὸς βοηθὸς και παραστάτης τῶν λειτουργῶν τῆς Μέσης Παιδείας στὸ διδασκτικὸ και γενικὰ στὸ μορφωτικὸ τους έργο. Δέν ἔλησμόνησε ποτὲ ὅτι εἶχε κι' αὐτὸς ἐργασθῆ μέσα στὰ σχολεῖα τῆς Μέσης Παιδείας και ἐπερίμενε τὴν πνευματικὴ τοῦ ἔθνους ἀναγέννηση ἀπὸ τὴ βελτίωση τῶν ὄρων και τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐργασίας ποὺ γίνεται μέσα σ' αὐτά. Ὁδηγὸς στὶς ἀντιλήψεις του αὐτὲς ἐστάθηκε ὁ διδάσκαλος τοῦ Δημ. Ζαγγογιάννης, παιδαγωγὸς μαζί και φιλόλογος, προσωπικότητα δυνατὴ και ἐμφορημένη ἀπὸ ζῆλο, ἐνεργητικότητα και ἐπιμονή. Ὁ Ζαγγογιάννης εἶχε σήμερα λησμονηθῆ και μένουν στοὺς περισσότερους ἄγνωστοι οἱ ἄγῶνες του για τὴ βελτίωση τῆς Μέσης Παιδείας. Τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων και Γυμνασίων ποὺ ἐδημοσίευσε στὶς 11 Σεβρίου 1897 ὁ Ἀθ. Εὐταξίας, Ὑπουργὸς στὴν Κυβέρνηση τοῦ Γ. Θεοτόκη, εἶναι ἐργασία τοῦ Ζαγγογιάννη. Δέν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθῆ κανεῖς

ὅτι και σήμερα ἀκόμη οἱ ἀρχές ποὺ ἐτέθησαν τότε ἀσκοῦν ἀκόμη τὴν ἐπίδρασή τους. Μὲ τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο ὁ Ζαγγογιάννης καθώρισε τὸ σκοπὸ και τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ μαθήματα σύμφωνα με ὀρθές παιδαγωγικὲς ἀρχές, ἐμετρίασε τὸ φόρτο τῆς ὕλης και ἐτόνισε τὴ σημασία ποὺ ἀσκεῖ ἡ διδασκτικὴ συγκέντρωση. Κοντὰ στὸ ἐπίσημο πρόγραμμα και τὰ θεωρητικὰ συγγράμματα ποὺ εἶχε ἐκδώσει ὁ Ζαγγογιάννης συνετέλεσαν νὰ ἀνακαινισθῆ ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας τῆς Γραμματικῆς στὰ σχολεῖα. Ἄρχισε πᾶ ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου και τὴ θέση τῆς βασανιστικῆς τεχνολογίας κατωρθώθηκε νὰ τὴν πάρουν οἱ προφορικὲς και γραπτὲς γραμματικὲς και μεταφραστικὲς ἀσκήσεις. Ὁ Ζαγγογιάννης εἶχε παρακολουθῆσει τὴ σχετικὴ με τὰ διδασκτικὰ προβλήματα πρόοδο ποὺ εἶχε σημειωθῆ στὴν Ἑσπερία, και ἦταν ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς ἐκπαιδευτικὲς μεταρρυθμίσεις ποὺ εἶχαν γίνει στὰ 1892 σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ Κράτη και ἰδιαίτερα στὴν Πρωσσία. Εἶχε δμως τὴν ἰκανότητα νὰ διακρίνη τί θὰ ἤμπορουσε νὰ εἶναι ἐφαρμόσιμο στὴ δικὴ μας πραγματικότητα.

Τὸ έργο δμως με τὸ ὁποῖο ὁ Ζαγγογιάννης ἐστάθηκε πραγματικὸς παραστάτης και ὁδηγὸς τῶν λειτουργῶν τῆς Μέσης Παιδείας ἦταν οἱ περίφημοι του Ὁδηγίες για τὴ διδασκαλία τῶν Ἐρησκευτικῶν και Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, ποὺ ἐξεδόθησαν ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο στὰ 1898. Ἀπὸ τὴ χρονολογία αὐτὴ ἕως σήμερα τὸ ἐπίσημο Κράτος, παρ' ὄλη τὴν πολυπραγμοσύνη ποὺ ἔδειξε σχετικὰ με τὰ ἐκπαιδευτικὰ μας πράγματα, ἀλλάζοντας κάθε φορά τὰ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα και συστήματα και προχωρόντας σὲ ἀμελέτητες μεταρρυθμίσεις, δέν ἀξιώθηκε νὰ τυπώση και νὰ διανεμῆ στοὺς λειτουργοὺς του παρόμοιες ὁδηγίες. Πολλοὶ και ἀξιοὶ παιδαγωγοὶ ἐφάνηκαν βέβαιοι ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ζαγγογιάννη ἕως σήμερα ποὺ συνεζήτησαν θεωρητικὰ για τὴν ἐκπαιδευτικὴ κατάσταση, κρίνοντάς τὴν και τὶς περισσότερες φορές κατακρίνοντάς τὴν μέχρι στυλιτεύματος. Ἐλάχιστοι δμως ἀντιμετώπισαν τὰ προβλήματα ποὺ θέτει ἡ ἐκπαιδευτικὴ πράξις με ἀδῆριτη ἐπιτακτικότητα, ἐλάχιστοι κατεδέχτηκαν νὰ δώσουν συγκεκριμένη βοήθεια στὴν ἀγωνία τοῦ δασκάλου ποὺ μπαίνοντας στὴν τάξη δέν ξέρει ἀπὸ ποῦ νὰ ἀρχίσῃ και ποῦ νὰ τελειώσῃ. Ὁ Ζαγγογιάννης ἦταν ἀπὸ τοὺς παιδαγωγοὺς ποὺ ἔζησαν τὴν ἀγωνία αὐτὴ και εἶχε τὴν τόλμη νὰ ἀντιμετώπισῃ τὴν κατάσταση ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ ἀλλὰ και ἀπὸ τὴν πρακτικὴ καθοδηγητικὴ πλευρὰ. Ἐβαλε τὰ θεμέλια για νὰ πάρῃ μὴ ἀνεκτικὴ μορφή ἡ διδασκαλία τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν και τῶν Ἐρησκευτικῶν και με τὴ μετάφραση τῆς Ψυχολογίας τοῦ Conrad ἐπρόσφερε ἀξιοσημείωτη και θεμελιώδη συμβολὴ για τὴ δημοδιδασκαλικὴ παιδεία. Ἄς

μη ξεχνάμε ότι το σύγγραμμα του Conrad με τις επανειλημμένες μεταφράσεις που έγιναν από το Γεωργακάκι, ήταν έως τα τελευταία χρόνια το βιβλίο που έχρησιμοποιούσαν όλα τα παλαιότερα Διδασκαλεία. Ο Τζάρτζανος που είχε έρθει σε προσωπική επαφή με το Ζαγγογιάννη με το να παρακολουθήσει τις παραδόσεις του στο Πανεπιστήμιο και τις ασκήσεις που γίνονταν κάτω από την καθοδήγησή του στο πρότυπο Έλληνικό Σχολείο και το Γυμνάσιο, υπήρξε μοναδικός συνεχιστής των προσπαθειών του.

Συνεχίζοντας ο Τζάρτζανος το έργο του Ζαγγογιάννη εξέδωσε πάλι το πρώτο μέρος των Όδηγιών στα 1913 και το δεύτερο στα 1917. Και τα δύο μέρη τα εξέδωσε πάλι σε δεύτερη έκδοση στα 1927. Είναι άνοητο να πει κανείς ότι προσέφερε το βιβλίο αυτό στους εκπαιδευτικούς λειτουργούς, αποτελώντας μέσα σε μία εικοσαετία το μοναδικό καθοδηγητικό βοήθημα. Ήμπορεί να ειπεί κανείς ότι το μόνο σύγγραμμα που επροχώρησε περισσότερο στα μεθοδολογικά προβλήματα ήταν η δίτομη «Συμβολή εις την διδασκαλίαν των αρχαίων Έλληνικών και Λατινικών» του μακαρίτη Ίω. Χαντέλη, που ο πρώτος τόμος έτυπώθηκε στα 1930 και ο δεύτερος στα 1938. Άλλα και έπειτα από την έκδοση του βιβλίου του Χαντέλη που είναι ενημερωμένο πέρα ως πέρα σχετικά με όλα τα προβλήματα, οι Όδηγίες του Τζάρτζανου διατηρούν ακόμη την αξία τους. Από την άποψη αυτή αξίζει να χαρακτηρισθούν ως έργο κλασσικό με σταθερή αξία.

Δέν μās έδωκε με τις Όδηγίες ο Τζάρτζανος μιά απλή μόνο ανατύπωση του κειμένου. Έχοντας ο ίδιος εφαρμόσει την αποτελεσματικότητα των αρχικών Όδηγιών, τις ανέπτυξε περισσότερο και τις συνεπλήρωσε σύμφωνα με τα διδάγματα που είχε άντλήσει από τη δική του διδασκαλική πείρα και από ευρύτερη θεωρητική μελέτη. Δέν περιορίζεται να παρουσιάσει τυπικές μόνο υποδείξεις, αλλά αντιμετρείται με τα πράγματα, φτάνοντας έως την πρακτική εφαρμογή των θεωρητικών υποδείξεων. Καθορίζει τη διδακτική ύλη και κατεβαίνει στις λεπτομέρειες των διδακτικών εφαρμογών. Ρίχνοντας κανείς μιά ματιά στο βιβλίο αυτό, δέν ήμπορεί να μη θαυμάσει τη θετικότητα με την οποία διατυπώνονται τα νοήματα, την έμπεριστατωμένη γνώση των λεπτομερειών και την έκφραστική λιτότητα του ύφους. Ο Τζάρτζανος είναι πάντοτε βαθύς γνώστης και ψύχραιμος έκτιμητής του ύλικού, είτε πρόκειται για γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα, είτε για πραγματολογική και λογική ανάλυση, είτε και για αισθητική έμβάθυνση και αξιολόγηση. Δέν παρεσύρθηκε ως έρμηνευτής από το πνεύμα του σύγχρονου αισθητισμού, αλλά άντιτάχθηκε κατηγορηματικά στην τάση που ζητά να εύρη αισθητικά στοιχεία και εκεί που δέν υπάρχουν.

Οι όλίγες σελίδες που περιέχονται στις Όδηγίες και αναφέρονται στη μετρική απέτελεσαν άφετηρία αξιοσημείωτη για σχετικές διδακτικές εφαρμογές και για ευρύτερη θεώρηση και των συναφών με τη νεοελληνική στιχουργική προβλημάτων. Από τις λίγες έρμηνευτικές υποδείξεις που μās παρέχει σχετικά με την έρμηνεία της έκκλησιαστικής λυρικής δείχνεται όχι μόνο η πληρέστατη ένημερότητά του αλλά και μιά βαθύτατη θρησκευτική διάθεση και έξαιρετική Ικανότητα για την κατανόηση του νοητού κάλλους που παρουσιάζει το φιλολογικό τουτο είδος.

Άναφορικά με την πορεία της διδασκαλίας συνιστά βέβαια και ο Τζάρτζανος, όπως και ο Ζαγγογιάννης, τη διάρθρωσή της σύμφωνα με τα πέντε περίφημα είδολογικά στάδια του Έρβάρτου, έχει όμως την έπιγνωση ότι πρέπει ο χειρισμός τους να είναι έλαστικός και να μη μās απομακρύνει από τη φυσική πορεία που ακολουθεί η μάθηση. Οντας ο ίδιος δημιουργικός έρευνητής, δέν ήμπορούσε να μη άντιταχθεί στη μηχανικοποίηση των μεθόδων της διδασκαλίας, όπως ήθελε να την έπιβάλει ο στενά προσανατολισμένος επαγγελματικός παιδαγωγισμός. «Ή παντού και πάντοτε» διαβάζουμε στις όδηγίες σελ. 211 έκδ. β' «τυφή παρακολούθησις των του διαγράμματος ως τινος διδακτικής συνταγής, ή παρά τινων παρ' ήμιν ex officio παιδαγωγικών συνιστωμένη και έπιβαλλομένη καταμηνύει έλλιπή γνώσιν των αναγκών της έρμηνείας των αρχαίων συγγραφέων, καθιστά τους διδασκοντας τρόπον τινά έμπειρικούς Ιατρούς και άφαιρεί παρ' αυτών την έλευθέραν κίνησιν, ήτις πρέπει να χαρακτηρίζη την φυσικώς έξειλισσομένην διδασκαλίαν». Μās διδάσκει ακόμη με το βιβλίο του αυτό ο Τζάρτζανος ότι καθήκον της διδασκαλίας είναι να έρχεται στα ίδια τα πράγματα και ότι χωρίς τη γνώση τους ναυαγεί και η πιο έπιδέξια μεθοδολογική ταχυδακτυλουργία. Σήμερα που η σχετική με τη διδακτική μεθοδολογία άπέραντη φιλολογία κοντεύει να μās κάμη να ξεχάσωμε ότι κάθε διδασκαλία πρέπει να ξεκινά από τη βαθειά γνώση και κατοχή του διδασκομένου άντικειμένου, ή αναδρομή στις συμβουλές του Τζάρτζανου θα είναι πάντοτε ώφέλιμη. Ήμπορεί να δείξη πόσο άδικαιολόγητη και κωμική είναι ή άλαζονεία του καθαρού παιδαγωγισμού των τελευταίων καιρών, που για να φτάσει τάχα στη δημιουργικότητα περιφρονεί κάθε συστηματική διάρθρωση της διδακτικής εργασίας. Ο μακαρίτης ο Χαντέλης είχε σημάνει τον κίνδυνο τουτον και αντιμετώπιζοντάς τον γράφει στο Β' τόμο της Συμβολής του σελ. 172. «Παρά τον χλευασμόν κατά τους τελευταίους χρόνους των είδολογικών σταδίων του Έρβάρτου και την άδικον και κωμικήν έστιν οτε έπίθεσιν κατ' αυτών δέν διστάζω να διατυπώσω την γνώ-

μην, απόρροιαν και μακράς διδασκαλικής πείρας και ένδελεχούς παρακολουθήσεως της νεωτέρας παιδαγωγικής κινήσεως, ότι επιβάλλεται κατ' αρχήν να διανύη ή διδασκαλία των Αρχαίων Έλληνικών και Λατινικών τρία στάδια.

Στις μεγάλες γραμμές ο Τζάρτζανος ακολουθεί το Ζαγγογιάννη. Σχετικά με τη διδασκαλία των Θρησκευτικών συνιστά τον περιορισμό της ύλης, την τόνωση του θρησκευτικού συναισθήματος και την ήθικη διάπλαση του χαρακτήρος. Όσο για τα αρχαία ελληνικά τοποθετεί τη σπουδαιότητα του μαθήματος στην έρμηνεία των συγγραφέων. Ακολουθώντας τις τάσεις του καιρού του προσέχει πολύ στις πραγματολογικές έμβασθύνσεις και αναλύσεις, γιατί τότε ως βασικό όκοπό της διδασκαλίας των ελληνικών έθεωρούσαν τη γνώση του αρχαίου πολιτισμού. Δέν παραβλέπει όμως ο Τζάρτζανος τη λογική και αισθητική αξία που έχουν τα γλωσσικά μαθήματα. Στην εποχή που έγράφηκε το μεγαλύτερο τμήμα του βιβλίου του δέν είχαν ακόμη ολοκληρωθή οι σχετικές μελέτες και δέν είχε αναγνωρισθή από όλους ή ανεξάρτητη παιδευτική αξία του γλωσσικού μαθήματος. Έχρειάστηκε επίμονος άγώνας κατά τις τελευταίες δεκαετίες για να γίνη κατανοητό ότι ή γλώσσα, όπως και ή τέχνη και ο μύθος, αποτελεί αθόρμητο δημιούργημα του πνεύματος και ότι μελετώντας τη γλώσσα κατανοούμε το ρυθμό με τον όποιο πραγματώνει το πνεύμα τον έαυτό του. Οι μελέτες αυτές ύψωσαν το επίπεδο των γλωσσικών σπουδών και έκαμαν δυνατή τη θεώρηση των γλωσσικών φαινομένων σε άμεση συνεπαφή με τα αισθητικά. Τη συνάφεια αυτή της αισθητικής με τη γλωσσική θεώρηση την αισθάνθηκε συνειδητά ο Τζάρτζανος από τη στιγμή που ή μελέτη των δημοτικών τραγουδιών του απέκάλυψε ότι όλα τα λεγόμενα σχήματα λόγου που χρησιμοποιεί ο τεχνικός ρητορικός και ποιητικός λόγος άπαντούν στα δημιουργήματα της ελληνικής λαϊκής μούσης, (βλ. πρόλογ. α' έκδοσ. Συντακτικού σελ. 12). Όπως δέποτε και σχετικά με τη διδασκαλία της αρχαίας Γραμματικής ήταν εύεργετική ή επίδραση του Τζάρτζανου γιατί έβοήθησε να βγη το μάθημα από το τέρμα της βασανιστικής τεχνολογίας, έμετρίασε το φόρτο του γραμματικού ύλικού και συνέστησε τη χρήση των άσκήσεων. Έδωκε ακόμη και θετικές οδηγίες για τη χρησιμοποίηση της επαγωγικής μεθόδου κατά τη διδασκαλία της γραμματικής και του συντακτικού. Ακολουθώντας το Ζαγγογιάννη έπρόσεξε πολύ τη διδακτική συγκέντρωση και δέν παρέλειψε να έξάρη την αρχή της αύτενεργειας που αποτελεί το θεμέλιο της παιδαγωγικής του νέου σχολείου.

Συγκρίνοντας γενικά τις οδηγίες του Τζάρτζανου προς τις αρχικές οδηγίες του Ζαγ-

γογιάννη διαπιστώνουμε ότι είναι πλουσιότερες και άντικειμενικότερες. Το βιβλίο του Ζαγγογιάννη έφτανε στις 183 σελίδες, οι Όδηγίες του Τζάρτζανου έχουν δυκο διπλάσιο. Οι σελίδες του είναι 353 και το σχήμα του άρκετά μεγαλύτερο. Όλοκληρο το τμήμα που αναφέρεται στην αρχαία και νεώτερα μετρική άποτελεί ιδιαίτερη συμβολή του Τζάρτζανου καθώς και οι ύποδείξεις δσες αναφέρονται στην έπιτροχάδη έρμηνεία και ανάγνωση αρχαίων συγγραφέων. Ακόμη στις οδηγίες του Τζάρτζανου υπάρχει ένα πλήθος από πρακτικές εφαρμογές και ύποδείξεις προερχόμενες από την προσωπική του έμπειρία. Οντας γεννημένος παιδαγωγός ήξερε καλά τη σημασία της αρχής της αύτενεργειας και πολλές φορές έξαίρει τη σημασία της. Ακολουθώντας το Ζαγγογιάννη τονίζει τη διδακτική συγκέντρωση και συνιστά να μη παρέχεται σύγχρονα και παράλληλα πολύ ύλικό, αλλά ή διδακτική έργασία να συγκεντρώνεται διαδοχικά σε ένα ξεχωριστό τμήμα της ύλης κατά τρόπο που να έξασφαλίζεται ή βαθιά έντύπωση και κατανόηση της. Έμπορεί να μη έφτασε βέβαια ο Τζάρτζανος στη μορφή του τόσο διαφημισμένου αλλά και τόσο παρεξηγημένου στο τόπο μας Σχολείου της έργασίας. Το βιβλίο του όμως βοηθεί κατά τρόπο μοναδικό το δάσκαλο να οργανώσει την έργασία του κατά το σύστημα που συνιστά ή καινούρια μεθοδική αρχή ή βασισμένη στην αρχή της αύτενεργειας. Γι' αυτό οι οδηγίες του διατηρούν πάντοτε την αξία τους.

Ό Τζάρτζανος άν και άκολουθήσε το παράδειγμα των δύο μεγάλων διδασκάλων του δέν έμεινε άπλός μαθητής τους. Κατώρθωσε σε όλους τους τομείς να προχωρήσει πιο πέρα άπ' αυτούς. Είδαμε ότι αυτός είχε τολμήσει κάτι που έδισταζε να κάμη ο Χατζηδάκις, έχρησιμοποίησε δηλαδή πρακτικά τη δημοτική και έπεξέτεινε τις γλωσσικές έρευνες και στα συντακτικά φαινόμενα. Κατά τον ίδιο τρόπο έξεπέρασε και τα όρια που περιώριζαν τη δράση του δεύτερου από τους διδασκάλους του, του Ζαγγογιάννη. Ένώ ο Ζαγγογιάννης δέν ήθελε να διδάσκωνται νεοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα στο Γυμνάσιο έχοντας την ιδέα ότι δέν υπήρχαν νεοελληνικά κείμενα με μορφωτική αξία, ο Τζάρτζανος έβεβαίωσε ανεπιφύλακτα την ανάγκη της σπουδής νεοελληνικών κειμένων σε όλες τις βαθμίδες των σχολείων της Μέσης Παιδείας. Ό Τζάρτζανος, μαζί με τον άείμνηστο Παναγή Λορεντζάτο, στα 1915 για να εύκολύνη τη διδασκαλία των Νεοελληνικών στα Γυμνάσια έξέδωκε «Λεξιλογικά ύπομνήματα εις τα Νέα Έλληνικά Άναγνώσματα». Για να γράψη το Συντακτικό της νέας παρεκινήθηκε από τη διαπίστωση ότι στα σχολεία της Μέσης Παιδείας οι παλαιότεροι από τους λειτουργούς σε πολύ λίγη ύπόληψη

είχαν το μάθημα των Νέων Έλληνικών. Έσκυψε με προσοχή επάνω στα νεοελληνικά κείμενα και έπρόσφερε το δεύτερο έπειτα από τη Γραμματική του Τριανταφυλλίδη απαραίτητο όργανο για την όργάνωση της διδασκαλίας της νέας μας γλώσσας στα σχολεία. Γι' αυτό πρέπει να καταταχθώ μαζί με το Δελημούζο και τον Τριανταφυλλίδη στους εργάτες που έκαμαν δυνατή τη διδασκαλία των Νέων Έλληνικών στα Σχολεία της Μέσης Παιδείας. Πρέπει βέβαια στο κεφάλαιο αυτό να γίνουν ακόμη πολλά. Απαραίτητο είναι να γίνει κοινή συνείδηση των φιλολόγων μας ότι το νεοελληνικό μάθημα είναι γλωσσικό μάθημα και ότι χρειάζεται η αναφερομένη σ' αυτό διδακτική εργασία βγαίνοντας από τη σημερινή υποκειμενική και ακαθόριστη μορφή της να στηριχθεί επάνω σε έπιστημονικές συστηματικές αρχές. Χρειάζεται να έκδοθούν οδηγίες και βοηθητικά βιβλία. Για να γίνουν όμως όλα αυτά ήταν απαραίτητο να προηγηθεί η συγγραφή του Συντακτικού από τον Τζάρτζανο. Για να κάμει αυτό το μεγάλο βήμα μόνον ο Τζάρτζανος ήταν ικανός, γιατί αυτός δέν έστάθηκε μόνον πιστός θεματοφύλακας και συντηρητής των παραδόσεων, δέν έμεινε μαθητής μεγάλων διδασκάλων, αλλά άνεδείχθηκε δημιουργός και άνακαινιστής που είχε τη δύναμη να έμφυσά νέα ζωή και νέα πνοή σε ό,τι μάς έφερνε ή παράδοση.

Από τα χέρια του Τζάρτζανου έβγηκε εργασία γόνιμη που άνοιγει ευρύτατους όρίζοντες έρευνών, εργασία που ύπηρετεί την πνευματική καλλιέργεια του Έθνους, την άισθηση της Ιστορικής του συνοχής και συνέχειας. Δέν έφιλοδόξησε να έμφανίση τον έαυτό του εργάτη μιας άφαιρετικά έννοημένης έπιστήμης, αντίθετα έμεινε πάντοτε πιστός στη γνώση που είναι άμεσα συνδυασμένη με τη ζωή και την Ιστορία. "Όλες του οι μελέτες έχουν συνάφεια με σύγχρονα πάντοτε ζωτικά για την πνευματική ζωή του τόπου προβλήματα. Η γλωσσολογία, ή φιλολογία και ή διδακτική γίνονται στα χέρια του όργανα που ύπηρετούν το έλληνικό ιδανικό της Παιδείας. Και δέν έστάθηκε μόνο με λόγια διαλαλητής και θεωρητικός προπαγανδιστής του παιδευτικού ιδεώδους, αλλά πρώτα άπ' όλα συνεμόρφωσε τον ίδιο τον έαυτό του σύμφωνα με τά προστάγματα του ιδεώδους χρέους. Είναι από τις λίγες προσωπικότητες που παρουσίασαν άγνό και ύψηλό ήθος. Άκαταπόνητος εργάτης και έρευνητής σε όλη του τη ζωή έμόχθησε για τον πνευματικό φωτισμό του Γένους, που κατά τη γνώμη του ήταν κατορθωτός μόνο με την Παιδεία. Θέλοντας να έκπληρώση το χρέος του τούτο έστάθηκε πάντοτε κοντά στο Σχολείο, και έζητησε, άφήνοντας κατά μέρος ευρύτερες φιλοδοξίες να βοηθήση το δάσκαλο στο βαρύ και ίερό του έργο. Δέν ξεχνά ποτέ το έθνικό σύνολο και

σύμφωνα με το βαθύ νόημα της φιλολογίας καλλιεργεί αυτή την έπιστήμη ως μάθηση που έχει άντικείμενό της τον «κοινό λόγο» που συνδέει σε άδιάσπαστη σύνδεση τά μέλη της πολιτικής κοινότητας του έλληνικού Γένους. Γι' αυτό έπροσπάθησε σε όλη του τη ζωή να βοηθήση για τον καθορισμό της κοινής έθνικής γλώσσας του Έλληνικού Λαού, του κοινού γλωσσικού όργανου που κάνει δυνατή τη συνεννόηση όλων των όμοεθνών. Το Λαό όμως δέν τον βλέπει στιγμιότυπικά στη στενόχωρη διάσταση του παρόντος, αλλά μέσα στο πλαίσιο της Ιστορικής πολιτιστικής του συμβολής, μέσα στη προβολή των μελλοντικών του δυνατοτήτων. Από τη σκοπιά τούτη βλέποντας τά πράγματα έπροσπάθησε να στερεώση και να έπαυξήση όσες ο διδάσκαλος του ο Χατζηδάκις είχε φέρει άποδείξεις σχετικά με την κατάδειξη της Ιστορικής συνέχειας που παρουσιάζει ή έλληνική γλώσσα σε όλες τις έξελκτικές της φάσεις. Στο Τζάρτζανο άνήκει ή τιμή ότι έκαμε φανερή τη συνέχεια τούτη και στη περιοχή των συντακτικών φαινομένων. Η γλωσσολογία γίνεται έτσι στα χέρια του όργανο για να ένδυναμώση την Ιστορική μνήμη του Έθνους, για να καταστήση δυνατό το ξαναγύρισμα του Έθνους στον έαυτό του. Το ξαναγύρισμα τούτο δέν ήταν για τον Τζάρτζανο ή έπιστροφή σε ένα χωρίς αξία και ούσια αρχαϊσμό, αλλά ή συμμόρφωση του μέλλοντος σύμφωνα με τις μεγάλες κατευθυντήριες γραμμές, όπως έρχονται από την Ιστορική ζωή του Έθνους. Έτσι κατώρθωσε και συνεδύαζε την ευλάβεια έμπρός στην παράδοση με το σεβασμό τον όφειλόμενο στις δημιουργές τάσεις της ζωής.

Δέν τον συνεπαίρνει τον Τζάρτζανο ή άκαιρη και έπιπόλαιη μανία του μοντερνισμού που ώθησε πολλούς στο να κηρύξουν τον πόλεμο έναντίον της κλασσικής παιδείας και του Ιστορικού παρελθόντος του Έθνους. Την προσπάθεια του καθαρειουσιανισμού να άναστήσουν την παλαιά γλώσσα δέν την έπιδοκιμάζει καθόλου ο Τζάρτζανος την θεωρεί πλάνη με την διαφορά ότι την όνομάζει «ερή πλάνη». "Όλοι μας σήμερα με φιλισταιική άλαζονεία και άυταρέσκεια δικάζομε και καταδικάζομε τη γενεά εκείνη και της καταλογίζομε στο παθητικό της ότι έζητησε να άντεπεξέλθη στις έκφραστικές της άνάγκες χρησιμοποιώντας γλωσσικά στοιχεία από την άρχαία. Δέν έσκεπτήκαμε όμως άν ήταν τότε δυνατόν να γίνει άλλως. Πώς ήμπορούμε να έρχόμαστε έμεις έπειτα και να άνακαλύπτωμαι λάθη διορθώνοντας έκ των ύστέρων την πορεία των γεγονότων; Δέν γίνεται τάχα στην Ιστορία μόνο εκείνο που ήμπορεί να γίνει; Πώς είναι δυνατόν να παραβλέπεται το άκαταπόλεμητο αυτό διαλεκτικό αίτημα; Έίπε τάχα ή εξέλιξη την τελευταία της λέξη και έχει πιά δώσει σε μάς την άπόλυτη δικαίω-

ση; Ἐχοντας ὑπ' ὄψει μας τὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ ἀρχὴ δὲν πρέπει νὰ δείχνουμε κάποια μεγαλύτερη περίσκεψη σχετικὰ μὲ τὴν ἐκτίμηση τῆς συμβολῆς τῶν περασμένων γενεῶν; Μιὰ τέτοια περίσκεψη τὴν εἶχε πάντοτε ὁ Τζάρτζανος καὶ γι' αὐτὸ παρ' ὅλον ὅτι ἐνεργεῖ δημιουργικὰ, διατηρεῖ τὴν εὐλάβειά του ἀπέναντι στὴν παράδοση, ἐξακολουθεῖ νὰ βλέπῃ πραγματικὰ τὴν ἐπιτακτικότητα κάθε ιστορικῆς στιγμῆς.

Ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξι παρουσιάζονται στὴν προσωπικότητα τοῦ Τζάρτζανου ἰσόρροπα συνδυασμένες. Ἡ ἀναστροφή του μὲ τὰ κλασσικὰ κείμενα ἔθρεψε τὴ ψυχὴ του μὲ τὴ θέα τῆς καλλονῆς καὶ τῶν ἀρετῶν. Ἄν ἡ ἀνώτερη ἀπὸ τὶς ἀρετὲς ἐκείνες εἶναι ὅπως εἶπε ὁ Πλάτων, ἡ δικαιοσύνη, θὰ ἠμποροῦσε νὰ εἰπῆ κανεὶς καὶ γιὰ τὸν Τζάρτζανο, ὅτι τὴν προσωπικότητά του τὴν στεφανώνει φώτοστέφανος ἰδεώδους ἀρετῆς. Ἄν ἀκόμη γνώρισμα τῶν ἀνδρῶν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ἐξαφανίσουν τὴν προσωπικότητά τους, νὰ δώσουν στὰ ἔργα τους τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ὑπερατομικοῦ καὶ ἀπροσώπου, αὐτοῦ ποῦ ἰσχύει χωρὶς ἀναφορὰ πρὸς τὶς ἀτομικὲς κλίσεις καὶ παραισθήσεις, ὁ Τζάρτζανος, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὸ ἔργο του, ἐπάσχισε νὰ συγκρατηθῆ μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ ὑπερπροσωπικοῦ καὶ τοῦ γενικοῦ. Ἀκολουθώντας τὰ μεγάλα κλασσικὰ πρότυπα διετήρησε τὴν αἴσθησι τοῦ λιτοῦ χωρὶς ρητορισμοὺς καὶ κομπορημισσοῦν ὄφους. Ἐξαιρετικὴ ἦταν ἡ ἱκανότητά του γιὰ τὴν ἀμεση κατανόηση τῆς φιλολογικῆς μορφῆς, ποῦ χωρὶς αὐτὴ ὁ φιλόλογος καταντᾷ νὰ ξεπέσῃ σὲ ἀπλὸ καὶ ξηρότατο γραμματικὸ. Ἡ ἀρνητικὴ στάσι ποῦ ἐπῆρε ἀντίκρου στὴ «γλωσσολογία», ὅπως ἔλεγε, τοῦ Ψυχάρη καὶ ὁ νεοδημοτικισμὸς του προέρχονται καὶ ἐξηγοῦνται ἀπὸ τὸ λεπτὸ καὶ ὀξύτατο φιλολογικὸ του αἰσθητήριον.

Ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ ἡ προσωπικὴ ἀγάπη καὶ ἡ ἀφοσίωσι στοὺς διδασκάλους ποῦ τοῦ ἀνοίξαν τὸ δρόμο τῶν ἐρευνῶν

του. Μία ἀπὸ τὶς πρώιμες ἐργασίες του τὴν ἀφιερώνει στὸν καθηγητὴ του, τὸν ἔνδοξο γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἑλληνιστῆ Κ. Κόντο. Στὰ 1928 ἐκδίδοντας σὲ πρώτη ἔκδοσι τὸ Συντακτικὸ του τὸ ἀφιερώνει στὸ Γ. Χατζηδάκι. Στὰ 1927 ὅταν ἐξέδωκε γιὰ δευτέρη φορὰ τὶς Ὁδηγίες μνημονεῦει μὲ εὐγνωμοσύνη τὸ Δ. Ζαγγογιάννη. Εἶναι ἡ πίστι τοῦ αὐτοῦ ἕνα ἀπὸ τὰ παράδειγμα ποῦ μᾶς εὐκολύνει γιὰ νὰ καταλάβωμε τί σημαίνει σχέση μαθητῆ πρὸς διδάσκαλο μέσα στὴν πνευματικὴ παράδοσι, ποῦ μᾶς κάνει νὰ ἐννοήσωμε πόσο θερμὸ συναίσθημα φιλίας καὶ σεβασμοῦ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὶς ξηρὲς ἐνδείξεις ποῦ ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἄναξιμανδρος ἦταν «μαθητῆς καὶ διάδοχος τοῦ Θάλητος» ὁ Ἄναξιμένης τοῦ Ἄναξιμάνδρου καὶ ὁ Πλάτων τοῦ Σωκράτους. Πίσω ἀπὸ τὶς λιτὲς αὐτὲς ἐνδείξεις ὑπάρχει ἡ παρουσία ἑνὸς ὑψηλοῦ παιδαγωγικοῦ ἦθους, ποῦ ἂν δὲν ὑπάρχει δὲν ἠμπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ μεταλαμπάδευσι τῆς ἀρετῆς, τῆς σοφίας καὶ τῆς παιδείας. Ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσι καὶ ἔρευνα γιὰ τὸν Τζάρτζανο δὲν ἦταν μιὰ διανοητικὴ ἐπαγγελματικὴ ἐνασχόλησι, ὅπως τὴν ἀσκοῦν οἱ διανοοῦμενοι τοῦ καιροῦ μας, ἀλλὰ ζωντανὸ βίωμα μὲ ἀμεση ἀναφορὰ πρὸς τὰ πράγματα, τὰ πρόσωπα καὶ πρὸς τὸ Ἑλληνικὸ Γένος ὀλόκληρο. Γι' αὐτὸ κατάρθωσε νὰ ἀναδειχθῆ πραγματικὸς μεταλαμπάδευτῆς τῆς δάδας ποῦ ἐμπιστεύτηκαν στὰ χέρια του οἱ προγενέστεροί του, ἀληθινὰ «ἀνὴρ φιλόλογος καὶ φιλόπατρις». Ἡ μετάστασι τοῦ ἀπὸ τὸν κόσμον ἐλύπησε ὄλους ὅσοι εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ συνδεθοῦν μαζί του εἴτε μὲ προσωπικὴ συνάφεια, εἴτε μὲ τὴ μελέτη τῶν ἔργων του. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ παρηγορεῖ, ἐκεῖνο ποῦ θὰ ἐξακολουθῆ νὰ διατηρῆ τὴ μνήμη του ἀνάμεσα στὶς γενεὲς ποῦ θὰ συνεχίσουν τὴ μεταλαμπάδευσι τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους θὰ εἶναι τὸ ἔργο του. Ὁ θάνατος ἀναρπάζει τὸ πρόσωπο, μένει ὅμως τὸ ἔργο.

KRIPITUR PERSONA, MANET RES

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΥ

Ὁ Ἄ. Τζάρτζανος ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος παρουσίασε πολυμερῆ δράσι. Ὡς ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς ξεχώρισε νωρὶς ἀνάμεσα στοὺς συναδέλφους του κι ἀνέβηκε στὰ ἀνώτερα διοικητικὰ ἀξιώματα τῆς μέσης παιδείας, πρῶτα γενικὸς ἐπιθεωρητῆς καὶ κατόπιν ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος. Ὡς συγγραφέας διδασκτικῶν βιβλίων ἐπίσης στάθηκε ἀνάμεσα στοὺς καλύτερους, καὶ τὰ σχολικὰ του βιβλία, ἰδίως ἡ Γραμματικὴ καὶ τὸ Συντακτικὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς,

θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς περισσότερους λειτουργοὺς τῆς μέσης παιδείας ὡς τὰ ἀρτιώτερα καὶ μεθοδικώτερα.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες του στὴν ἐκπαίδευσι, ποῦ γιὰ τὴν ἀξία τους θὰ μιλήσουν ἄλλοι ἀρμοδιώτεροι, ὁ Τζάρτζανος ἀσχολήθηκε ἀπὸ νέος καὶ μὲ πρωτότυπες γλωσσικὲς ἐρευνες στὴν περιοχὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, καὶ ἡ συμβολὴ του στὸν τομέα αὐτὸν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ στὶς παρακάτω γραμμὲς.